

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Roland de Vaux. O. P.: Das Alte Testament und seine Lebensordnungen II. Heer und Kriegswesen. Die religiösen Lebensordnungen. Herder, Freiburg-Basel-Wien 1962. SS. 467.

Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 1 τεύχει τοῦ 1961 τῆς «Θεολογίας» ἐβιβλιογραφήσαμεν τὸν I τόμον τῆς σπουδαιστάτης Ἀρχαιολογίας τῆς Π. Διαθήκης τοῦ ἐπιφανοῦς παλαιοδιαθηκολόγου καὶ ἀρχαιολόγου καὶ ἀνατολιστοῦ διευθυντοῦ τῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ Γαλλικῆς École Biblique, ἥτις δημοσιεύθεισα ἐν Παρισίοις γαλλιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον Les institutions de l' Ancien Testament κατὰ τὰ ἔτη 1958-1960 ἐξεδόθη ἀμέσως ἐν Γερμανικῇ μεταφράσει. Ὁ μετὰ χεῖρας II τόμος, μεταφρασθεὶς ὑπὸ τοῦ Ulrich Schütz καὶ ἐπιθεωρηθεὶς καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, δὲν εἶναι μόνον πολὺ μεγαλύτερος τοῦ I κατὰ 100 σελ., ἀλλὰ καὶ εἰς λόγον περιεχομένου σπουδαιότερος, καθ' ὅσον πραγματεύεται περὶ τε τῶν στρατιωτικῶν τοῦ Ἰσραὴλ (σελ. 13-84) καὶ ἐν 280 σελίσιν περὶ τῶν θρησκευτικῶν αὐτοῦ θεσμῶν. Ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι (IV κατὰ τὴν ἐκ τοῦ I Τόμου σειρὰν) ἀσχολεῖται περὶ τὸν στρατὸν τοῦ Ἰσραὴλ, περὶ τὰς ὠχυρωμένας πόλεις καὶ τὸν πολιορκητικὸν πόλεμον αὐτοῦ, περὶ τὸν ὅπλισμόν, περὶ τὸν πόλεμον καὶ δὴ καὶ περὶ τὸν ἱερὸν πόλεμον αὐτοῦ, ἐν δὲ τῷ τέλει τοῦ τμήματος τούτου ἀναφέρει τὴν ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ Ἰουδαϊσμῷ ἀναβίωσιν τῶν ἰδεῶν τοῦ ἱεροῦ πολέμου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐπ' ἐσχάτων ἐν Κουμράν ἀνακαλυφθέντος πολεμικοῦ κυλίνδρου, καταγομένου ἐκ τοῦ α' αἰῶνος π.Χ., ἐνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ ἐν τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς πολέμου «τῶν υἱῶν τοῦ φωτός», τ.ξ. τῆς πιστῆς κοινότητος τοῦ Κουμράν, ἐναντίον «τῶν υἱῶν τοῦ σκότους», τ.ξ. τῶν ἐθνῶν τῶν κατεχόντων τὴν ἁγίαν γῆν (σ. 79-81). Ἐν τῷ δευτέρῳ (κατ' οὐσίαν) τμήματι ἐξετάζονται κατὰ πλάτος ἅπαντες οἱ θρησκευτικοὶ θεσμοὶ ἐν ὅλῃ τῇ κοινωνικῇ καὶ πολιτικῇ των ἐκτάσει καὶ τῇ θεολογικῇ των σπουδαιότητι οὕτως, ὥστε τὸ μέρος τοῦτο νὰ προσλαμβάνῃ ἰδιάζουσαν σημασίαν καὶ δι' αὐτὴν τὴν Βιβλικὴν Θεολογίαν. Ἀναλυτικῶς ἐξετάζονται ἐντεῦθα α) τὰ σημαντικὰ ἱερά, β) τὰ πρῶτα ἱερά τοῦ Ἰσραὴλ, γ) ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ ναός, δ) ἡ ἐν αὐτῷ συγκέντρωσις τῆς λατρείας, ε) τὸ ἱερατεῖον, ς) οἱ Λευῖται, ζ) τὸ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἱερατεῖον κατὰ τὴν βασιλικὴν ἐποχὴν, η') τὸ ἱερατεῖον μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν, θ') τὰ θυσιαστήρια, ι') τὸ τυπικὸν τῶν θυσιῶν, ια') ἡ ἱστορία τῆς Ἰσραηλιτικῆς θυσίας, ιβ') ἡ καταγωγὴ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ τυπικοῦ, ιγ') ἡ θρησκευτικὴ ἀξία τῆς θυσίας μετ' ἐνδιαφερούσης θεωρίας περὶ τῆς ἰδιαζούσης σημασίας τῆς Ἰσραηλιτικῆς θυσίας, ιδ') αἱ δευτερεύουσαι τελετουργικαὶ πράξεις, ιε') τὸ ἑορτολόγιον, ις') τὸ Σάββατον, ιζ') αἱ παλαιαὶ ἑορταὶ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ιη') αἱ μεταγενέστεραι ἑορταί. Ἐπακολουθοῦσι πλουσιωτάτη καὶ δὴ καὶ συγχρονισμένη βιβλιογραφία περὶ ἐνὸς ἐκάστου θέματος (σ. 381-405) καὶ ἀναλυτικοὶ πίνακες βιβλικῶν χωρίων (σ. 407-42) καὶ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (443-467) Τὴν ὅλην δὲ ἔκθεσιν διακρίνει ἀφ' ἐνὸς ἐπιζήλος ἐμβριθεῖα σθηριζομένη εἰς πλήρη κατοχὴν τοῦ τε βιβλικοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ὕλικου καὶ τῶν παλαιότερων καὶ νεωτέρων ἐργασιῶν καὶ θεωριῶν καὶ εἰς παραδειγματικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ πλουσιωτάτου ὕλικου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξαιρετος διαύγεια κρίσεως ἐν συνδυασμῷ μετὰ θαυμαστῆς γαλατικῆς σαφηνείας καὶ ἀκριβολογίας. Ἰδιαιτέρον γνῶρισμα τοῦ ὅλου ἔργου εἶναι τό, παρὰ τὸν ἀκραιφνῶς ἐπιστημονικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα, εὐπαρακολούθητον καὶ εὐληπτὸν αὐτοῦ καὶ εἰς τοὺς μὴ εἰδικούς, θεολόγους καὶ μὴ, κατὰ τρέπον διευκολύνοντα τὴν μελέτην καὶ βαθυτέραν ἐκτίμησιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς πάντα γε-

νικῆς μορφώσεως μετέχοντα, πληρεστέρας δὲ θρησκευτικῆς διαφωτίσεως ὀρεγόμενον ἀναγνώστην. "Ὅπως δὲ ἰδιαίτερον ἀνακοίφισιν αἰσθάνεται ὁ ἀναγνώστης ἐκεῖνος, ὅστις, μειμημένος ὅπωςδὴποτε εἰς τὸν πολυδαίδαλον λαβύρινθον τῶν τελευταίων θεωριῶν περὶ τῆς λατρείας καὶ τῆς γραμματείας τῆς Παλ. Διαθήκης καὶ τῆς ἐπ' αὐτὴν ἐπιδράσεως τῆς Παλαιᾶς Ἀνατολῆς, παρακολουθεῖ τὴν ἐνταῦθα καταβαλλομένην ῥωμαλέαν καὶ ἀποτελεσματικὴν πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ δημιουργηθέντος ἀδιεξόδου προσπάθειαν δι' ἀντικειμενικῆς ἐρμηνεύσεως τῶν βιβλικῶν πηγῶν ἀκριβῶς ὑπὸ τὸ φῶς τῆς νεωτέρας ἀρχαιολογικῆς καὶ θρησκευτολογικῆς ἐξερευνησεως τῆς Παλαιᾶς Ἀνατολῆς, τῶν πορισμάτων τῆς ὁποίας, ὅσον ὀλίγοι, κάτοχος τυγχάνει ὁ σοφὸς συγγραφεὺς, διακρινόμενος, ὡς γνωστόν, καὶ ὡς ἐρμηνηυτῆς τῆς Π. Διαθήκης. Ταῦτα δὲ ἀσχέτως πρὸς τὰς ἐπιφυλάξεις, ἃς δύνανται τις νὰ ἔχῃ ὡς πρὸς τὸ μέτρον τῶν ἔναντι τῆς κριτικῆς ὑποχωρήσεων αὐτοῦ.

Π. I. Μπρατσιώτης.

Hans-Joachim Kraus, Gottesdienst in Israel. Grundriss einer Alttestamentlichen Kultgeschichte. Zweite, völlig neubearbeitete Auflage. Chr. Kaiser Verlag. München 1962, 284.

Ἡ λατρεία τῆς Π. Διαθήκης, προκαλέσασα ἐν τῷ συμβολισμῷ αὐτῆς τὸ ζῶηρον διαφέρον τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἤδη ἀπὸ τοῦ συγγραφέως τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς καὶ ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19^{ου} αἰῶνος χρησιμεύουσα εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Π. Διαθ. ὡς κριτήριον τῆς κριτικῆς ἐξερευνησεως καὶ κατανοήσεως αὐτῆς, παρέχει κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, ὑπὸ τὸ ἐκθαμβωτικὸν φῶς τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐν Μεσοποταμίᾳ ἐρευνῶν, ἀφθονον τροφὴν εἰς λίαν παρατόλους ἐν τῇ μεγαλοφυεῖ συλλήψει αὐτῶν συσχετίσεις πρὸς βαβυλωνιακοὺς θρησκευτικοπολιτικοὺς θεσμοὺς (Ἑορτὴ τοῦ νέου ἔτους, Ἑορτὴ τῆς βασιλικῆς ἐνθρονίσεως τοῦ Jahve κ.ἄ.), συσχετίσεις παρασυρούσας εἰς κυριολεκτικὴν ἀναστάσιον τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Διαθήκης, μάλιστα διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Volz καὶ τοῦ Mowinkel ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ κύκλου τοῦ St. Hooke καὶ τῆς σχολῆς τῆς Οὐψάλης ἀφ' ἑτέρου. Ἐνοεῖται, ὅτι αἱ ὑπερβολαὶ αὗται παρέσυραν μὲν καὶ ἐξακολουθοῦσι νὰ παρασύρωσι πολλοὺς νεωτερίζοντας ἐρευνητάς, ὑπὸ τὴν μορφήν εἴτε τῆς Kultgeschichtliche εἴτε τῆς Kulturphänomenologische Methode εἴτε τῆς Pattern-Ideologie (τῆς ἰδεολογίας τῶν σχημάτων, π.χ. τῆς θείας βασιλείας), συνήντησαν ὁμοῦς καὶ σφοδρὰν ἀντίδρασιν, ὁσάκις δὲν ἠξιώθησαν προσοχῆς. Ἐγκριτος φορεὺς τῆς ἀντιδράσεως ταύτης τυγχάνει καὶ ὁ συγγραφεὺς τῆς μετὰ χεῖρας εἰς β' ἐκδοσίν ἐμφανιζομένης ἐπιτόμου μὲν, περισπουδάστου δὲ εἰσαγωγῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς λατρείας τῆς Π. Διαθήκης, δι' ἧς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἱερῶν τῆς πηγῶν καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν τελευταίων λατρευτολογικῶν ἐρευνῶν, ἀποσκοπεῖται ἡ ἐξαγωγή ἐκ τοῦ χάους τῆς δημιουργηθείσης δευτῆς πνευματικῆς συγχύσεως. Ἡ ἐργασία αὕτη διαιρεῖται εἰς τὰ ἐξῆς πέντε κεφάλαια. Ἐν τῷ π ρ ὡ τ φ τούτων (σ. 11-39), φέροντι εἰσαγωγικῶν χαρακτηρισθῶν, σκιαγραφεῖται ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ ἱστορία τῆς ἐρέυνης τῆς λατρείας τῆς Π.Δ., τίθενται τὰ προβλήματα τῆς ὑπ' ὄψιν ἐρέυνης καὶ καθορίζεται ἡ μέθοδος τῆς ἐξετάσεως αὐτῶν, ὑποδεικνυομένης ἅμα τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν προσεκτικὴν μελέτην τῶν λατρευτικῶν καὶ λοιπῶν θεσμῶν τῆς Π.Δ., πάντως ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτῶν πλαισίῳ. Ἐν τῷ δευτέρῳ κεφ. (σ. 40-112) ἀνακρίνεται ἱστορικῶς καὶ συγκριτικῶς τὸ θρησκευτικὸν ἑορτολόγιον τοῦ Ἰσραὴλ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Πεντατεύχου καὶ τῶν ἄλλων πηγῶν. Ἐν τῷ τρίτῳ κεφ. (σ. 113-148) ἐξετάζονται τὰ τελετουργικὰ ἄρματα καὶ τὰ τῶν θυσιῶν, ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ (σ. 149-209) τὰ κεντρικὰ ἱερά τοῦ Ἰσραὴλ καὶ αἱ σχετικαὶ λατρευτικαὶ αὐτοῦ παραδόσεις καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ αἱ λατρευτικαὶ παραδόσεις τῆς ἐπισήμου ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ ἰσραηλιτικῆς λατρείας πρὸ καὶ μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν (σ. 210-272). Τὸ κε-

φάλιον δὲ τοῦτο κατακλείεται διὰ τῆς μνείας τοῦ κηρύγματος τῆς Κ. Διαθήκης καὶ ἰδιαιτέρως τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς περὶ πληρώσεως τῆς ὑπὸ τοῦ λεγομένου Δευτεροῦσαίου προφητευθείσης λατρείας τῶν ἐσχάτων καιρῶν διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἰδρύσεως τῆς «βασιλείας τοῦ Θεοῦ» καὶ διὰ τῆς ὑποδείξεως τοῦ παροδικοῦ καὶ σμιαῶδους χαρακτῆρος τῆς λατρείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἐν ὧσφι τοῦ ἀγιασμοῦ διὰ τῆς ἐφάπαξ προσφορᾶς τοῦ σώματος Ἰησοῦ Χριστοῦ» ('Ἐβρ. ι' 9 ἐξ.).

Ἡ μετὰ βαθείας γνώσεως τῶν τε πηγῶν τοῦ θύραθεν ὕλικου, ὡς καὶ τῆς πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας, ἀλλὰ καὶ μετὰ μεθοδικότητος καὶ σαφηνείας διεξαγομένη καὶ ἐκτιθεμένη ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ ἔρευνα ἀκολουθεῖ, ὡς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ (σ. 31), τὴν ἤδη ὑπὸ τοῦ ἐπιφανοῦς ρωμαιοκαθολικοῦ ἀρχαιολόγου καὶ παλαιδιαθηκολόγου R. de Vaux ἐν τῷ ἀνωτέρω βιβλιογραφηθέντι Β' τόμῳ τοῦ σπουδαιοτάτου ἔργου του *Das A. Testament und seine Lebensordnungen* χαραχθεῖσαν γραμμὴν διεξόδου ἀπὸ τὸν λαβύρινθον τῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν θεωριῶν, τ.ἐ., τὴν γραμμὴν τῆς ἡρέμου καὶ ἀντικειμενικῆς ἐρεύνης αὐτῶν τῶν θείων πηγῶν τῆς Ἰσραηλιτικῆς λατρείας. Ὁ δὲ ὀρθόδοξος ἀναγνώστης καὶ τοῦ παρόντος ἔργου, ὅσον καὶ ἂν διαφωνεῖ ἐνίοτε πρὸς τε τὰς προϋποθέσεις καὶ τὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης ταύτης, δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ αἰσθανθῆ ἱκανοποίησιν διὰ τὴν σύμπτωσιν τῆς μιᾶς γραμμῆς καὶ μιᾶς μεθόδου ἐρεύνης δύο διαφόρου ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος ἐγκρίτων ἐρευνητῶν τῆς Π. Διαθήκης, γραμμῆς καὶ μεθόδου ἐμπνευσθείσης ὑπὸ τῆς συντόνου, ἀλλὰ νηφαλίου ἐνασχολήσεως ἀμφοτέρων περὶ τὰ ἱερὰ τῆς Βίβλου ταύτης κείμενα. Παράβαλε τὴν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ πρώτου ἐκδοθεῖσαν *Bible de Jérusalem* καὶ τὸ εἰς τοὺς Ψαλμοὺς λαμπρὸν ὑπόμνημα τοῦ δευτέρου.

Π.Ι.Μπρασιώτης.

H ören und Handeln. Festschrift für Ernst Wolf zum 60. Geburtsrtag.
Chr. Kaiser Verlag. München. 1962 SS 417.

Ὁ μετὰ χεῖρας τόμος ἐκδίδεται πρὸς τιμὴν τοῦ ἐγκρίτου ἐν τῇ Θεολ. Σχολῇ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Γοττίγγης καθηγητοῦ καὶ συγανωνιστοῦ τοῦ μεγάλου Ἑλβετοῦ θεολόγου Karl Barth ἐν τῷ περιφθῶ ἐναντίων τοῦ Χίτλερ *Kirchenkampf*, τῇ συνεργασίᾳ εἰκοσιτριῶν στενῶν του φίλων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καθηγητῶν διαφόρων πανεπιστημίων. Ὁ κ. Wolf, γεννηθεὶς τὸ 1902 ἐν Πράγᾳ καὶ σπουδάσας Θεολογίαν ἐν Βιέννῃ, Ρόστοκ, Λιψία, καὶ Γοττίγγῃ, ἐξελέγη ἤδη ἐν ἔτει 1931 τακτικὸς καθηγητῆς ἐν Βόννῃ, ὅπου ἐμεσουράνει τότε ὁ Karl Barth, καὶ μετετέθη δυσμενῶς εἰς Χάλλην μετὰ τὴν βίαιαν ἐκείθεν ἀπομάκρυνσιν ἐκείνου, ἀπὸ δὲ τοῦ 1945 δατελεῖ καθηγητῆς ἐν Γοττίγγῃ, ὅπου ἐκδίδει καὶ τὴν γνωστὴν *Zeitschrift für Evangelische Theologie*, τὴν διαδεχθεῖσαν τὸ περίφημον περιοδικὸν *Zwischen den Zeiten*. Οἱ πλεῖστοι τῶν μετεχόντων τῆς συντάξεως τοῦ παρόντος τόμου εἶναι παλαιοὶ συναθληταὶ καὶ συνθιασῶται τοῦ K. Barth καὶ τοῦ ἑορτάζοντος. Ἐπὶ κεφαλῆς τούτων εὐρίσκειται αὐτὸς ὁ γεραρὸς διδάσκαλος K. Barth ἀφιερῶν μίαν θεολογικὴν πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον *Extra nos-pronobis-in nobis*, στρεφομένην περὶ τὸ θέμα ὅτι ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀληθινοῦ χριστιανοῦ ἐπαναλαμβάνεται ἡ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ, ὅπερ σημαίνει ὅτι εἶναι οὗτος ἐν ταυτῷ «ἐκτὸς ἡμῶν καὶ ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἐν ἡμῖν». Ἐπακολουθοῦσιν αἱ ἐργασίαι τοῦ Fr. Bucholz (*Canticum novum*), τοῦ καθηγητοῦ Rud. Bultmann (ὄμιλα ἀγγλιστὶ ἐν Συρακοῦσαις τῶν Ἦνωμ. Πολ. ἐπὶ τοῦ *Matth. κε' 31-46*), τοῦ καθηγ. Fr. Delekat ('Ἡ ὑπὸ τοῦ K. Marx ἀντίληψις τῆς ἱστορίας), τοῦ δογματικοῦ Fr. Diem (Δογματικὴ συζήτησις μετὰ τῶν ἐγκρίτων ρωμαιοκαθολικῶν θεολόγων K. Rahner καὶ H. Küng), τοῦ καθηγ. G. Eichholz (Διαφύλαξις καὶ ἀπόδειξις τοῦ Εὐαγγελίου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κεφαλαίων α' καὶ β' τῆς πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῆς),

τοῦ γνωστοῦ θαυμαστοῦ τοῦ Bultmann καθηγ. E. Fuchs (Παλαιὰ καὶ νέα ἐρμηνευτικὴ), τοῦ καθηγ. W. Fürst (Ἐλατήρια τῆς θεολογικῆς ἐργασίας τοῦ D. Bonhoeffer), τοῦ καθηγ. H. Gollwitzer (Ἡ σημασία τῆς ὁμολογίας διὰ τὴν Ἐκκλησίαν), τοῦ G. Heintze (Σκέψεις περὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν εὐθύνης), τοῦ καθηγ. J. Hromadka (Ἐπὶ τὸ φῶς τῆς ἀναστάσεως), τοῦ καθηγητοῦ E. Kähler (Τὸ πρόβλημα Γραφῆ καὶ παράδοσις ἐν τῇ συζητήσει τῆς Διψίας τοῦ 1519), τοῦ καθηγ. J. Klein (Ἡ παῦσις τοῦ K. Barth 1935), τοῦ Wolf-Dieter Marsch (Ὁ Ἰ. Χριστὸς ἐλπίς εἰς τὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου), τοῦ W. Niemöller (Ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὀργανώσεων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Kirchenkampf), τοῦ καθηγ. W. Niesel (Περὶ τῆς καλβινιστικῆς συμβολῆς εἰς τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν), τοῦ Ἐλβετοῦ καθηγ. Ed. Schweizer (Παραδοχὴ καὶ ἐπιδιόρθωσις τῆς Ἰουδαϊκῆς κοινωνικῆς θεολογίας ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ), τοῦ δικαστοῦ H. Simon (Οἱ Εὐαγγελικοὶ χριστιανοὶ πρὸ τοῦ ζητήματος περὶ φυσικοῦ δικαίου), τοῦ καθηγ. K. Steck (Ἡ συμβολὴ τοῦ Heinrich Holtzmann εἰς τὴν περὶ Γραφῆς καὶ παραδόσεως συζήτησιν), τοῦ καθηγ. J. Šonček (Ὁ ἀδελφὸς καὶ ὁ πλησίον) καὶ τοῦ καθηγ. O. Weber (Σκέψεις περὶ μιᾶς νέας ἐκδόσεως μετερρυθμισμένων συμβολικῶν βιβλίων). Ὁ οὗτος συγχρονισμένος πανηγυρικὸς τόμος κατακλείεται διὰ τῆς παραθέσεως ἀναλυτικῆς βιβλιογραφίας τοῦ ἐορτάζοντος καθηγητοῦ.

Π. Ι. Μπρατσιώτης

Kurt Aland, Der gegenwärtige Stand der patristischen Arbeit in Deutschland. Extrait des «Miscellanea Historiae Ecclesiasticae», Louvain. Imprimerie E. Warny. 1961. P.P. 119-36.

Ἐν τῇ μετὰ χειρὸς ἐκθέσει ὁ συγγραφεὺς τῆς, γνωστὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Münster καὶ διευθυντὴς τοῦ Institut für neutestamentl. Forschung, παρέχει ἐνδιαφέρουσαν εἰκόνα τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῆς πατρολογικῆς ἐργασίας ἐν Γερμανίᾳ. Εὐθὺς ἐξ ὑπαρχῆς παρατηρεῖ ὅτι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλας συγχρόνους θεολογικὰς μελέτας ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, αἱ ὁποῖαι εἴθισται νὰ ἀσκῶσι κριτικὴν εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, ἢ σύγχρονος ἡμῶν πατρολογικὴ ἐργασία θὰ πρέπη νὰ θεωρῆ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὡς τὸν «χρυσοῦν αἰῶνα», δεδομένου ὅτι τότε ἐτέθησαν αἱ βάσεις τῆς συγχρόνου πατρολογικῆς ἐργασίας διὰ τῆς συμμαχίας ἱστορίας καὶ φιλολογίας καὶ διὰ τῆς συνεργασίας κορυφαίων ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν καὶ δογματικῶν, ρωμαιοκαθολικῶν τε καὶ διαμαρτυρομένων, ἀφ' ἑνὸς καὶ φιλολόγων ἀφ' ἑτέρου. Ἀπὸ τοῦ 1920 ὅμως παρατηρεῖται ἐν Γερμανίᾳ διὰ πολλοὺς σοβαροὺς λόγους, εἰς ἕκ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ αἱ πολλὰ κατὰ τὸν βροτολογικὸν β' παγκόσμιον πόλεμον ἀπώλειαι (μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ σχεδὸν ἀλλόκληρος ἡ σφαλὴ τοῦ Lietzmann), παρατηρεῖται, λέγομεν, σοβαρωτάτη μείωσις τῶν πατρολογικῶν σπουδῶν. Εὐτυχῶς ὅμως, κατ' αὐτόν, παρατηροῦνται κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ εὐλοιάνα τινα σημεῖα διὰ τῆς συμμετοχῆς καὶ πάλιν κλασσικῶν φιλολόγων καὶ ἱστορικῶν εἰς τὴν ἔρευναν προβλημάτων τῆς πατερικῆς ἐποχῆς καὶ εἰς τὴν ἀναζωογόνησιν τῶν πατρολογικῶν σπουδῶν. Τὰ εὐλοιάνα ταῦτα σημεῖα ἐπισημαίνονται ἐνταῦθα μετὰ στοργῆς καὶ μεταξὺ τούτων ἀναφέρονται καὶ ἡ ἀναζωογόνησις ἀφ' ἑνὸς τῆς ὑπὸ τοῦ Ad. v. Harnack ἰδρυθείσης ἐν Βερολίνῳ περιφήμου Kirchenvater-Kommission καὶ μετενομοθεσίης ἀπὸ τοῦ 1945 εἰς Kommission für spätantike Religionsgeschichte, ὡς καὶ τῆς βιβλιοθήκης τῶν Texte und Untersuchungen, ἢ πρὸ δύο ἐτῶν ἱδρυσις ὑπὸ τῶν ἀκαδημιῶν Γοττλίνης, Χαϊδελβέργης, Μάνιτς καὶ Μονάχου μιᾶς κοινῆς Patristische Kommission ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ καθηγ. H. v. Campenhausen μετὰ διαφόρων εἰδικῶν ἐπιστημονικῶν κέντρων, ἢ ἐκδοσις τῆς Bibliographia Patristica καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κ. K. Aland σχε-

διασθέντα ἔργα Βιβλιοθήκης Kleinere Kirchenväter καὶ Corpus der griechischen Christlichen Papyri. Εὐδαίονοι καὶ παρήγοροι εἶναι βεβαίως αἱ προσπάθειαι αὗται πρὸς ἀναζωογόνησιν τῶν πατρολογικῶν ἔργασιων ἐν Γερμανίᾳ, εἰς ἃς ἂς ἐπιτραπῆ ἡμῖν ἐνταῦθα ἀφ' ἑνὸς νὰ προσθεσώμεν τὴν ἐν τῇ Γ. συνελύσει τῆς Κεντρ. Ἐπιτροπῆς τοῦ Παγκοσμ. Συμβ' Ἐκκλησιῶν ἐν Ρόδω κατ' Αὐγούστον τοῦ 1959 δοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Εὐαγγελικοῦ Ἐπισκόπου Otto Dibelius σχετικῆν ὑπόσχεσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ὑπομνήσωμεν τὰς ἐκτὸς τῆς Γερμανίας γενομένας σήμερον σοβαρωτάτας πατρολογικὰς προσπάθειαι, ὧν φορεὺς τυγχάνει ἐν Ἀγγλίᾳ μὲν ἡ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνὰ διετίαν συνεργομένη ἐν Ὁξφόρδῃ International Conference of Patristic Studies, ἐν Γαλλίᾳ δὲ ἡ λαμπρὰ ὑπὸ τῶν καθηγητῶν de Lubac, Daniélou καὶ Mondesert ἰδρυθεῖσα καὶ ἀλματωδῶς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ τελευταίου προχωροῦσα σειρά τῶν Sources Chrétiennes.

Π.Ι.Μπρατσιώτης

Sources Chrétiennes — Éditions du Cerf. Paris. Ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Textes monastiques d'Occident ἐξεδόθησαν τὰ ἐξῆς τεύχη.

1. Guillaume de St. Thierry, Exposé sur le Cantique des Cantiques. Texte Latin, Introduction et notes par J. Déchanet. Traduction française par M. Dumontier. 1962. Σελ. 420. Πρόκειται περὶ σπουδαίου ἔργου τοῦ κατὰ τὸν ἱεραὶ αἰῶνα ἀκμάσαντος φίλου τοῦ Bern. de Clairvaux στηριζομένου ἐπὶ τῶν Πατέρων.

2. Defensor de Ligugé, Livre d'Étincelles. Texte Latin traduction et notes de H. Rochais. Tome I 1961. Σελ. 428. Tome II 1962. Σελ. 352.

Ἀπάνθισμα ἀσκητικοῦ περιεχομένου χωρίων τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων πατέρων, συνταχθὲν μεταξύ 650-750.

Lettre d'Aristée à Philocrate. Introduction, texte critique traduction et notes. Par André Pelletier. S. J. Paris. Σελ. 324.

Νέα πολύτιμος προσφορά τῆς Γαλλικῆς ἐπιστήμης παρουσιάζεται ἐνταῦθα εἰς τὸν διεθνή καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιστήμην διὰ τῆς παρουσίας κριτικῆς ἐκδόσεως τῆς περιφήμου ἐπιστολῆς τοῦ Ψευδοαριστέου πρὸς Φιλοκράτην περὶ τῆς γενέσεως τῆς μεταφράσεως τῶν Ὁ. Ἡ ἐκδοσις αὕτη, διὰ τὴν ὁποῖαν χάριτες ὑφείλονται εἰς τε τὴν ἔγκριτον ἐκδότην καὶ εἰς τὸν διευθυντὴν τῆς συλλογῆς τῶν Sources Chrétiennes κ. Cl. Mondesert, ἔχει φιλοπονηθῆ ἐπὶ τῇ βάσει πλέον τῶν εἰκοσι χειρογράφων ἀπὸ τοῦ ἰα'-ισ' αἰῶνος, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 389 τῆς ἡμετέρας Ἐθν. Βιβλιοθήκης. Ἐξαιρετὸς ἐμφανίζεται ἡ μακρὰ (ἐκ σελ. 98) καὶ λίαν ἐμπεριστατωμένη εἰσαγωγή τοῦ κ. Pelletier, ὅστις, πρὸς τοὺς ἄλλους, παρουσιάζεται καὶ ὡς κάτοχος τῆς ἐλληνοιστικῆς κοινῆς, ὡς βλέπομεν ἐν τε τῇ εἰσαγωγῇ, ἐν τε τοῖς σχολίοις καὶ ἐν τῷ ἐπισυναπτομένῳ πλουσίῳ πίνακι τῶν ἀπαντωσῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἐλληνικῶν λέξεων.

Philon d'Alexandrie. Ἐξεδόθη τὸ ὑπ' ἀρ. 11 καὶ 12 τεύχος De Ebritate et sobrietate (Περὶ μέθης καὶ ἀνανήψεως τοῦ Νῶε) Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως περιέχον, ἐκτὸς τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου, εἰσαγωγὴν καὶ καλὴν γαλλικὴν μετάφρασιν ὑπὸ Jean Gorez. Éditions du Cerf. Paris 1962. Σελ. 160.

Π.Ι.Μπρατσιώτης.

Ἰωάννου Σκουτεροπούλου, τέως προέδρου τοῦ Ἐνωτ. Ἐκπαιδ. Συμβουλίου.
 Ἡ πολιτεία τοῦ Πλάτωνος καὶ ἡ νεωτέρα Παιδαγωγική. Ἔκδοσις Β'. Ἐν Ἀθή-
 ναις 1962. Σελ. 263.

Ἡ Πολιτεία τοῦ δαιμονίου Πλάτωνος, δικαίως θεωρουμένη ὡς τὸ κορυφωμα τῆς παιδαγωγικῆς του σκέψεως, ὑπὸ δὲ τοῦ Jean Jacques Rousseau ἐν τῇ «Αἰμιλίῳ» αὐτοῦ ὡς ἡ ἀρίστη τῶν μέχρι τοῦδε γεγραμμένων παιδαγωγικῶν πραγματειῶν, εἶναι εὐχάριστος, ὅτι, παρὰ τινά τρωτά της σημεία, δὲν ἔπαυσε νὰ ἐλκύη καὶ μέχρι σήμερον τὸν θαυμασμὸν καὶ τὸ ἰδιαίτερον διαφέρειν οὐ μόνον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀλλοδαπῶν θεολόγων τε καὶ φιλοσόφων καὶ παιδαγωγῶν. Δεῖγμα δὲ τρανὸν ἀκριβῶς τοῦ ἐλληνικοῦ περὶ αὐτῆς διαφέροντος εἶναι, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ τὸ λαμπρὸν ἔργον τοῦ κ. Κ. Γεωργούλη («Πλάτωνος Πολιτεία» (β' ἔκδ. 1962) καὶ ἡ μετὰ χεῖρας εἰς β' ἔκδοσιν, διπλασίαν τῆς πρώτης (Ἀθήναι 1948), ἐμφανιζομένη σήμερον λαμπρὰ μονογραφία τοῦ ἐγκρίτου «Ἑλληνοσ παιδαγωγοῦ κ. Ἰ. Σκουτεροπούλου, διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας μετεκπαιδευθέντος ἐπὶ σειρᾶν ἐτῶν καὶ ἐν Ζυρίχῃ. Ἀκριβῶς δὲ ἡ ἐξαιρετος παιδαγωγική, θεωρητικὴ τε καὶ πρακτικὴ, κατάρτισις καὶ πείρα τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ἐκεῖνη, ἥτις, παραλλήλως πρὸς τὴν φιλολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν καὶ καθόλου πνευματικὴν του συγκρότησιν, τὸν ἐβοήθησε νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν παιδαγωγικὴν σοφίαν τῆς Πολιτείας τοῦ Πλάτωνος καὶ τὴν σημασίαν αὐτῆς διὰ τὴν σύγχρονον καὶ ἰδίᾳ διὰ τὴν ἐλληνικὴν ἀγωγὴν. Τὸ ἔργον τοῦτο διαιρεῖ εἰς πέντε μέρη, τὸ πρῶτον τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τὴν ἐμβριθῆ εἰσαγωγὴν αὐτοῦ (σ. 1-16), ἐν τῷ δευτέρῳ παρέχεται εὐρυτάτη περιληψὶς τῆς Πολιτείας τοῦ Πλ., χρησιμωτάτη διὰ τὴν κατανόησιν καὶ ὀρθὴν ἐκτίμησιν τοῦ τε παιδαγωγικοῦ συστήματος αὐτοῦ καὶ τῆς παρουσίας μονογραφίας (σ. 17-121), ἐν τῷ τρίτῳ ἐκτίθεται συστηματικῶς ἡ ἐν τῇ Πολιτείᾳ παιδαγωγικὴ θεωρία καὶ σκέψις τοῦ Πλάτωνος (σ. 122-182), ἐν τῷ τετάρτῳ μέρει ἐξετάζονται αἱ σπουδαιόταται παιδαγωγικαὶ κατευθύνσεις τῶν νεωτέρων χρόνων ἐν τῇ σχέσει αὐτῶν πρὸς τὸ ἐν τῇ Πολιτείᾳ διατυπωθῆναι παιδαγωγικὸν σύστημα τοῦ Πλ. (σ. 183-232) καὶ ἀκολούθως καθορίζεται ἐν στοχαστικῇ συνθέσει ὁ γενικὸς χαρακτὴρ τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Πλ. (σ. 233-238). Τέλος ἐν τῷ πέμπτῳ μέρει γίνεται εὐρεία ἀνασκόπησις τῆς παιδαγωγικῆς θέσεως τοῦ Πλάτωνος καὶ τελικὴ κρίσις αὐτῆς κατακλειομένη δι' ἀναδείξεως καὶ τῆς ὑψηλῆς καλλιτεχνικῆς ἀξίας τῆς Πολιτείας. Ἐν τέλει παρατίθενται πίνακες ὀνομάτων ἑννοιῶν τινῶν, ὡς καὶ κυρίων καὶ ἐθνικῶν καὶ τοπικῶν ὀνομάτων καὶ τῶν περιεχομένων τοῦ ἔργου. Ἡ ἀνάγνωσις τῆς μονογραφίας ταύτης συνιστᾶται ἰδιαίτερος εἰς τοὺς θεολόγους, τουλάχιστον ἐκεῖνους, οἵτινες βέλουσι νὰ παραμείνωσι πιστοὶ εἰς τὴν ἐλληνικὴν πατερικὴν παράδοσιν.

Π.Ι.Μπρασιώτης.

Ν. Βασιλοπούλου, Τ. Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου. Πλάτωνος Φαίδων ἢ Περί ψυχῆς καὶ ἠθικῆς. Τεύχος Α'. Πρόλογος. Εἰσαγωγή-Ἀρχαῖον κείμενον. Μετάφρασις. Ἐν Ἀθήναις 1962. Σελ. 349.

Τεύχος Β'. Ἑρμηνευτικαὶ σημειώσεις. 1962. Σελ. 390.

Τὸ μετὰ χεῖρας δίτομον, ἐκ σελ. 740 ἔργον, ἀποτελεῖ τὸ μεγαλύτερον καὶ τὸ κατὰ πάν-
 τὰ ἀριστερότερον εἰς τὸ ἀριστοτελεῖν τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας κατὰ Θεοῦ Πλάτωνος ἀποφω-
 μένον ἐλληνικὸν ἔργον. Τὸ ὀφείλομεν εἰς τὸν ἔνθεον ζῆλον πρὸς τε τὴν κλασσικὴν ἐλληνικὴν
 γραμματείαν καὶ τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν καὶ εἰς τὴν εὐρυμάθειαν καὶ τὴν λαμπρὰν φι-
 λολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν συγκρότησιν, ἃς μοι ἐπιτραπῆ δὲ νὰ προσέσω, καὶ εἰς τὴν
 αὐταπαρηρσίαν ἐνὸς τῶν ἀρίστων ἐκπαιδευτικῶν τῆς χώρας ἡμῶν ἀνδρῶν, καὶ δὴ καὶ

δοκίμου, ὡς ἀποδεικνύεται μάλιστα ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ, φιλολόγου, ὅστις ἔσχε τὸν ἠρωτισμόν, ὑπὸ σύνταξιν καὶ ὑγίειαν ἐπισφαλῆ διατελών, νὰ ἀναλάβῃ τὸν ἄθλον ὄχι μόνον νὰ παρουσιάσῃ τὸ μέγα τοῦτο ἔργον, ἀλλὰ καὶ ἰδίας δαπάναις ἐντός ἐνός ἔτους νὰ ἐκδώσῃ αὐτό, ἀφιερώων τοῦτο εἰς τὴν μνήμην τῶν διδασκάλων του. Ὁ Α' τόμος περιέχει ἐκτενῆ πρόλογον (σ. 7-21), μακροτάτην καὶ λανθάνουσαν ἐμπεριστατωμένην εἰσαγωγὴν, ἔνθα ἐξετάζονται ὁ βίος καὶ τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος, ἀναλύεται λογικῶς, φιλοσοφικῶς, πραγματικῶς καὶ καλλογικῶς ὁ διάλογος οὗτος, ἅμα δὲ ἀναπτύσσονται μετὰ πάσης ἐμβριθείας ἢ τε περὶ ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλ. καὶ αἱ περὶ ψυχῆς θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις καὶ θεωρία ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἑλληνικῶν χρόνων μέχρι τοῦ Πλάτωνος (σ. 22-215), εἶτα δὲ παρατίθεται τὸ ἀρχαῖον κείμενον μετὰ παραλλήλου γλαφυρᾶς καὶ ἐν γένει ἀρίστης εἰς ἀπλήν καθαρεύουσας μεταφράσεως (σ. 216-346) καὶ ἐπακολουθεῖ πῖναξ τῶν περιεχομένων μετὰ συνοπτικῆς βιβλιογραφίας, ἑλληνικῆς τε καὶ ξένης (σ. 347-49).

Ὁ Β' τόμος εἶναι ἀφιερωμένος ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν ἔρμηνειαν τοῦ διαλόγου ὑπὸ τὸν λιτὸν τίτλον «ποικίλαι ἔρμηνευτικαὶ σημειώσεις». Ὁ φιλοπονώτατος συγγραφεὺς παρακολουθεῖ κατὰ πόδας τοὺς δοκιμωτάτους τῶν Γάλλων καὶ Γερμανῶν ἔρμηνευτῶν, ἀνακρίνων καὶ διονυχίζων γνώμας αὐτῶν καὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων σχολιαστῶν καὶ πολλὰς διατυπῶσι ἰδίας καὶ δὴ εὐστόχους γνώμας, οὕτως ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ ἀποκομιζῇ σαφῆ ἰδέαν τῶν νοημάτων καὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἅμα καὶ καλλογικῆς ἀξίας τοῦ ἀριστουργήματος τούτου. Ἡ πολύμοχος συγγραφὴ τοῦ κ. Βασιλ., ἐρχομένη εἰς ἐποχὴν ὀξείας κρίσεως, ἦν διέρχονταί, ὡς μὴ ὄφελεν, αἱ κλασσικαὶ σπουδαὶ καὶ ἐν αὐτῇ κοιτίδι αὐτῶν, πιστευόμενοι ὅτι παρέχει καὶ συμβολὴν ἀξιολογώτατην εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν σπουδῶν τούτων καὶ βοήθημα πολύτιμον εἰς τοὺς διδάσκοντας τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικά, ἀλλὰ καὶ ἐντρυφήμα ἐν γένει εἰς τοὺς ἑραστὰς τοῦ Πλάτωνος καὶ ἰδία τοῦ ἐνταῦθα ἔρμηνευομένου μεγαλοουργήματος αὐτοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων πιστευόμενοι ὅτι θὰ ὑπάρχωσι καὶ ἀρκετοὶ θεολόγοι καὶ δὴ καὶ κληρικοὶ. Χαιρετίζομεν ἰδιαιτέρως τόσον τὴν ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ πρὸς τὴν ἀπλήν καθαρεύουσας στροφὴν ἐνὸς διακεκριμένου, παρὰ τὸν παλαιότερον φανατισμόν του, δημοτικιστοῦ, ὅσον καὶ τὰς στοχαστικὰς ἐν τῷ προλόγῳ του παρατηρήσεις, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν σημειομένην σήμερον ἐν Ἑλλάδι κρίσιν τῶν φιλολογικῶν μαθημάτων.

II. I. Μπρατσιώτης

Prof. Dr. Konrad Onasch, Einführung in die Konfessionskunde der Orthodoxen Kirchen. Sammlung Götschen 1197-1197a. Walter de Gruyter and Co. Berlin 1962. (Σελ. 291. Preis D. M. 5,80).

Ἐν τῇ πασιγνώστῳ εἰς τοὺς γερμανομαθεῖς ἀναγνώστας συλλογῇ Götschen εἶχε δημοσιευθῆ ἐν ἔτει 1926 ὑπὸ τοῦ ἔγκριτου Ρώσου θεολόγου τῆς Διασπορᾶς κ. Ν. Arseniev περισπουδαστον ἐν τῇ συντομίᾳ του τεύχους ὑπὸ τὸν τίτλον Die Kirche des Morgenlandes. Ἡ δὲ ἢ συλλογὴ αὕτη πλουτίζεται διὰ νέου διπλοῦ τεύχους ἀφιερωμένου εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ περιέχοντος εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Συμβολικὴν (Konfessionskunde), ὡς ὀνομάζεται αὕτη ὑπὸ τῶν νεωτέρων, καὶ ὀφειλομένου εἰς τὸν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Χάλκης (ἀνατολ. ζώνης) γνωστὸν διαμαρτυρούμενον καθηγητὴν κ. K. Onasch, ὅστις συνειργάσθη καὶ εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς γ' ἐκδόσεως τῆς Konfessionskunde τοῦ Mulert. Ἐν τῇ προτασσομένη τούτου εἰσαγωγῇ (σ. 7-15) πραγματεύεται καὶ περὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιουμένης κριτικῆς μεθόδου ἐρεύνης ἐν τῇ Συμβολικῇ, τὴν ὅποιαν χαρακτηρίζει ὄχι ἀπλῶς ὡς συστηματικὴν, ἀλλ' «ὡς ἱστορικοσυστηματικὴν ἐπιστήμην ἀποσκοποῦσαν εἰς τὴν ἔρευναν γεγονότων» (Tatsachenforschung), ἀντιδιαστέλλει δὲ τὴν μεθόδον του πρὸς τὴν σχετικὴν ρωμαιοκαθολικὴν ἔρευναν τῆς ἀπολιτικῆς τῆς ἐνώσεως

μετὰ τῆς Ρώμης» καὶ πρὸς τὴν προτεσταντικὴν «Οἰκουμενικὴν» (ἐπιστήμην) τοῦ E. Benz καὶ περιορίσει τὴν ἔρευνάν του αἰς τὰς Ὁρθόξους Ἐκκλησίας, ὡς λέγει, ἐνῶ καθ' ἡμᾶς καὶ κατὰ τὰ πράγματα ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία εἶναι ἑνιαία, ὡς ἀπεδείχθη περιφανῶς καὶ ἐν Ρόδῳ. Ἡ κυρία του ἔκθεσις διαιρεῖται εἰς πέντε μέρη, ἐν τῷ α' τῶν ὁποίων ἐρευνᾶται ἡ ἱστορία τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας (σ. 15-61) καὶ παρατίθενται καὶ στατιστικαὶ τῶν ἐπι μέρους ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν (σ. 61-82), ἐν τῷ β' μέρει ἐκτίθενται τὰ περὶ τῆς θείας λατρείας (σ. 83-156), ἐν τῷ γ' ἐξετάζονται ἡ ἔννοια τῆς παραδόσεως ἐν τῇ σχέσει τῆς πρὸς τὸ δόγμα, τὸ κανονικὸν δίκαιον, τὰ τῆς ἱεραρχίας καὶ τὰ μυστήρια (σ. 157-204), ἐν τῷ δ' ὁ μοναχισμὸς, ἡ ἱεραποστολὴ καὶ ἡ εὐσέβεια τοῦ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (σ. 205-227) καὶ ἐν τῷ ε' ἐκτίθενται τὰ τῶν πηγῶν, ἡ διδασκαλία περὶ θεώσεως καὶ λυτρώσεως, ἡ ἀνθρωπολογία, ἡ χριστολογία, ἡ ἐκκλησιολογία καὶ ἡ ἐσχατολογία (σ. 228-256) τῆς ἐκκλησίας ταύτης, ἐπακολουθεῖ δ' ἔκτενης συγκεφαλαίωσις (σ. 257-266), καὶ τὸ περισπούδαστον ἔργον κατακλείεται διὰ τῆς παραθέσεως τῆς βιβλιογραφίας (σ. 267-271) καὶ διὰ πινάκων πραγμάτων καὶ ὀνομάτων καὶ ἰδιαιτέρου πίνακος ἑλληνικῶν ὄρων (σ. 272-291). Ἡ ἔκθεσις, οὕσα πυκνοτάτη καὶ περιεκτικωτάτη, στηρίζεται ἐπὶ πολλῶν μελετῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων συμπεριλαμβάνονται καὶ ὀρθόδοξα ἔργα, ὧν τὰ πλεῖστα ρωσικά, καὶ ἡ ἐπιμελεία τῆς ἰστορίας καὶ τῆς θεολογίας τοῦ ὑποφαινομένου ἐκδοθεῖσα ἐν Στουτγάρτη πρὸς τριετίας δίτομος συλλογὴ θεολογικῶν μελετημάτων ὑπὸ τὸν τίτλον Die Orthodoxe Kirche in Griechischer Sicht, εἰς ἣν ἐπανειλημμένως παραπέμπει ἐπὶ δογματικῶν κυρίως ζητημάτων. Συμφωνῶς δὲ πρὸς τὸν προτεθέντα ὑπ' αὐτοῦ σκοπὸν καταβάλλεται προσπάθεια ἀντικειμενικῆς κρίσεως, ὡς συμβαίνει π.χ. ἐν τῇ ἐκτιμῇ τοῦ ὀρθοδόξου μοναχισμοῦ, ἐν τῇ ἀναγνωρίσει τῆς ὑπὸ πολλῶν ἑτεροδόξων, ἀν μὴ καὶ ὀρθοδόξων, ἀμφισβητουμένης ὑπάρξεως ὀρθοδόξου ἐκκλησιολογίας, τῆς ἐν μέρει παλαιώσεως τῶν Συμβολικῶν (Konfessionskunde) τῶν Kattenbusch, Loois καὶ αὐτοῦ τοῦ Mulert κλπ. Πιστεύομεν δὲ, ὅτι ἡ κρίσις θὰ ἦτο ἀντικειμενικωτέρα, ἐὰν εἶχον μελετηθῆ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν τῶν πηγῶν καὶ δὴ μετὰ πλείονος κατανοήσεως ἢ τε ἱστορία καὶ τὰ πράγματα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Fr. Heiler ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ Urkirche und Ostkirche, ὅτε καὶ ὀλιγοτέρας ἐπιφυλάξεις θὰ εἶχε διὰ τὸ ἐξαιρετὸν τοῦτο ἔργον καὶ διὰ τὴν ἀξίαν τῆς ὀρθοδόξου ὑμνογραφίας, (ἥς προτιμᾷ τὴν ἀρχαιωτέραν ρωμαιοκαθολικὴν) καὶ δὴ καὶ αὐτῆς τῆς ὑπὸ τῶν τελευταίων παπῶν καὶ ὄλου τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ κόσμου θαυμαζομένης σήμερον ὀρθοδόξου λειτουργίας κλπ. Ὅπωσδήποτε, παρὰ πᾶσαν ἀτελείαν τοῦ βιβλίου, πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῆ ἡ κλῆθ' ἡ θέλησις τοῦ συγγραφέως καὶ αἱ ἐνταῦθα παρεχόμεναι σπουδαῖαι θετικαὶ καὶ ἀρνητικαὶ ὑπηρεσίαι πρὸς τὴν Ὁ ρ θ ὀ δ ο ξ ο ν Ἐ κ κ λ η σ ί α ν διὰ τε τῆς ἔστω καὶ μονομεροῦς παρουσιάσεως εἰς τὸν ἑτεροδόξον κόσμον τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς καὶ διὰ τῆς παρεχομένης καὶ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἀφορμῆς βαθυτέρας μελέτης τῶν πραγμάτων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὡς καὶ εἰς τοὺς θεολόγους αὐτῆς, μονονοχὶ παρακινουμένους πρὸς παρουσιάσιν τῆς πραγματικῆς εἰκόνης τῆς μητρὸς τῶν Ἐκκλησίας.

Π. Ι. Μπρατσιώτης

Per Erik Persson, Glaube und Werke in der Ostkirche. Der Beitrag der Orthodoxen Theologie zum Problem des Synergismus als kritische Frage an die reformatorische Theologie. Bensheim 1962, σ. 14.

Ἐκδηλωθῆσθε τῆς Δογματικῆς καὶ Συμβολικῆς ἐν τῇ ἐν Lund τῆς Σουηδίας Θεολογικῆ Σχολῇ κ. P. E. Persson ἐδημοσίευσεν τὴν ἀνωτέρω μελέτην ἀρχικῶς μὲν σουηδιστῶ ἐν τῷ περιοδικῷ «Svensk Teologisk Kvartalskrift» 37 (1961) 236-247, εἶτα δ' ἐν γερμανικῇ μεταφράσει ἐν τῷ «Materialdienst des konfessionskundlichen Instituts» 13 (1962) 81-87, ὡς καὶ αὐτοτελῶς, ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον: «Πίστις καὶ ἔργα ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ· ἡ προσφορά τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ Συνεργισμοῦ, ὡς κριτικὸν θέμα ἐνώπιον τῆς Προτεσταντικῆς Θεολογίας». Πρόκειται περὶ μικρᾶς μὲν, ἀλλὰ λίαν περιεκτικῆς καὶ ἐξόχως ἐνδιαφερούσης μελέτης, ἥτις ἀπασχόλησε καὶ ἡμᾶς κατὰ τὰς παραδόσεις καὶ φροντιστηριακὰς ἀσκήσεις ἡμῶν ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις τῆς Οὐψάλης καὶ τῆς Λούδνης κατὰ τὸ λήγον φθινοπωρινὸν τρίμηνον. Ἐνεκα δὲ τῆς μεγάλης σημασίας τῆς ἐν λόγῳ μελέτης ἀπὸ γενικωτέρας συμβολικῆς, μάλιστα δὲ ὀρθοδόξου, ἐπόψεως παρέχομεν κατωτέρω εὐρεῖαν ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου αὐτῆς.

Ἐν ἀρχῇ ὁ συγγραφεὺς ὁμολογεῖ τὴν ἀγνοίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας ἐν μέρους τῆς Δυτικῆς, καὶ μάλιστα τῆς Προτεσταντικῆς, καὶ πρὸς πίστωσιν τούτου παραπέμπει εἰς τὰ δογματικὰ καὶ ἱστορικὰ συγγράμματα τῶν δυτικῶν θεολόγων, ἐν οἷς οὐδεὶς πλέον λόγος γίνεται περὶ τῆς ἀνατολικῆς Ὁρθοδοξίας μετὰ τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Ὁμοίως καὶ ἐν τῇ Συστηματικῇ Θεολογίᾳ τῆς Δύσεως ἐξετάζονται κεντρικὰ δογματικὰ ζητήματα, χωρὶς νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ Ὁρθόδοξος θεολογικὴ παράδοσις, ἥτις μάλιστα ἀντιπροσωπεύει τὴν μεγαλύτεραν ἐν τῇ Χριστιανοσύνῃ μὴ ῥωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ. (Συναφῶς βλέπ. καὶ Ἰω. Καρμίρη, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, Ἀθήνα 1937, σ. 20 ἐξ.) Ἐξαίρεσιν τινα ἀποτελεῖ ὁ καθηγητὴς Edmund Schlink, ὅστις ἐν τῇ εἰσηγήσει του εἰς τὴν ἐν Ῥόδῳ συνελθοῦσαν κατ' Αὐγούστον τοῦ 1959 Κεντρικὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἡ σημασία τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν παραδόσεων διὰ τὴν Χριστιανοσύνην» (βλέπ. ταῦτην ἐν: E. Schlink, Der kommende Christus und die kirchlichen Traditionen, Göttingen 1962, σ. 232-240, ὡς καὶ ἐν «The Ecumenical Review» 12 (1960) 133-142), ἐτόνισεν, ὅτι «δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται ἡ σημασία τῆς ἀνατολικῆς παραδόσεως διὰ τὴν δυτικὴν Χριστιανοσύνην, ἥτις δύναται νὰ συντελέσῃ, ὅπως αἱ δυτικαὶ ἀντιθέσεις μετὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Μεταρρυθμίσεως ἐξετασθῶσιν ἀπὸ νέας ἐπόψεως» (αὐτόθι σ. 239).

Ὁ σ. ὀρθῶς κρίνει, ὅτι πράγματι ἡ Ὁρθόδοξος Θεολογία δύναται νὰ ἐπιρρίψῃ νέον φῶς εἰς τὰ ἐν τῇ Δύσει συζητούμενα θεολογικὰ προβλήματα, ὡς π.χ. εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ «Συνεργισμοῦ», τ.ἔ. τῆς συνεργείας καὶ συμπράξεως τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ ἔργῳ τῆς σωτηρίας τοῦ τελευταίου. Ὡς γνωστὸν, τὸν ὑπὸ τῆς Λατινικῆς Θεολογίας υἰοθετηθέντα Συνεργισμὸν ἀπέρριψεν ὁ Λούθηρος καὶ ἔκτοτε πάντες οἱ Διαμαρτυρούμενοι, δεχόμενοι ὅτι ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἔργον μόνον τοῦ Θεοῦ διὰ μόνους τῆς πίστεως τοῦ ἀνθρώπου («solus Deus»—«sola fide»), ἀπορρίπτοντες δ' οὕτω τὴν ἐλευθέραν βούλησιν καὶ συνεργείαν τοῦ ἀνθρώπου. Πάντως ὁ Λουθηρανισμὸς δὲν κατώρθωσε νὰ ἀνεύρῃ μιαν πραγματικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ῥωμαιοκαθολικὴ Θεολογία ἐξακολουθεῖ νὰ ἀσχολῆται περὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο, ὡς π.χ. ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἐν Τριδέντῳ Συνόδου περὶ δικαιοσύνης καὶ ἐν διαφόροις μεταγενεστέροις εἰδικοῖς συγγράμμασιν αὐτῆς. (Βλέπ. καὶ Ἰ. Καλογήρου, Ἡ περὶ συνεργείας ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου καὶ αἱ περὶ αὐτὴν συζητήσεις τῶν ἑτεροδόξων, Θεσσαλονίκη 1953). Τέλος καὶ ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ θεολογικῇ παραδόσει ἀνευρίσκει ὀρθῶς ὁ σ. διδασκόμενον τὸν Συνεργισμὸν, καὶ πρὸς πίστωσιν τούτου παραπέμπει εἰς τὰ νεώτατα συγγράμματα

τῶν Ρώσων: μητροπολίτου Σεραφεῖμ (Die Ostkirche, Stuttgart 1950, σ. 58), P. Eudokimov (L' Orthodoxye, Neuchâtel—Paris 1959, σ. 100) καὶ T. Gólliander ('Ἑλληνορθόδοξος διδασκαλία περὶ πίστεως καὶ ζωῆς, Στοκχόλμη 1951, σ. 25, σουηδιστί), ὡς καὶ τοῦ "Ἑλληνας Ἰω. Καρμίρη (Abriss der dogmatischen Lehre der Orthodoxen Katholischen Kirche, ἐν Die Kirchen der Welt; Die Orthodoxe Kirche in griechischer Sicht, Stuttgart I (1959) σ. 81). Οἱ τοὶ διδάσκουσιν ἀπὸ συμφώνου τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὁμιλοῦντες περὶ «συνεργείας καὶ συμπράξεως καὶ συμμαχίας τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας» ('Ἰω. Καρμίρη, ἐνθ' ἀν. σ. 82, ἔνθα καὶ παραπέμπε' ὁ σ.). 'Ομοίως δέχονται οἱ 'Ορθόδοξοι τὴν πίστιν καὶ τὰ ἔργα ὡς ὄρους τῆς δικαιοσύνης τοῦ ἀνθρώπου, ἐνοῦντες ἀμφότερα ταῦτα, καθ' ἑαυτὰ ἀδιαιρέτα ὄντα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀντιστοίχους διδασκαλίας τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ τῶν 'Ρωμαιοκαθολικῶν. Περαιτέρω ὁ σ. ἀνευρίσκει διαφορὰν μεταξύ 'Ορθόδοξου καὶ 'Ρωμαιοκαθολικῆς 'Ἐκκλησίας καὶ ἐν τῇ περὶ χάριτος διδασκαλίᾳ, ἀναφερόμενος εἰς τὴν συναφῆ διδασκαλίαν τῶν 'Ἡσυχαστῶν τοῦ 18' αἰῶνος.

'Ακολουθεῖ βραχεῖα ἀνάπτυξις τῆς περὶ συνεργείας διδασκαλίας τῆς 'Ορθόδοξου 'Ἐκκλησίας, καθ' ἣν ὁ Θεὸς καλεῖ ἐλευθέρως εἰς σωτηρίαν τὸν ἄνθρωπον, οὗτος δ' ἐλευθέρως συνεργάζεται ἐν ταπεινώσει καὶ προσευχῇ, προσφέρον τὴν ἰδίαν μικροτάτην συμβολὴν εἰς τὸ ἔργον τῆς ὑποκειμενικῆς προσοικειώσεως τῆς ὑπὸ τῆς θείας χάριτος προσφερομένης δωρεάν σωτηρίας. «Ὡστε ἡ 'Ορθόδοξος 'Ἐκκλησία δὲν δέχεται τὸν Monergismum, — «οὐ γὰρ ἐκ χάριτός ἐστι σωθῆναι μόνον, ἀλλὰ χρεῖα καὶ πίστεως, καὶ μετὰ τὴν πίστιν καὶ ἀρετῆς», ὡς διδάσκει ὁ ἱερός Χρυσόστομος (εἰς Ψαλμ. 44,10, Migne P.G. 55, 199) —, ἀποδοκιμάσασα τὰ περὶ sola gratia, αὐτεξουσίου καὶ ἀπολύτου προορισμοῦ διδάγματα τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ μάλιστα τῶν Καλβινιστῶν, ὡς καὶ τὰ περὶ ἀξιωμαθῶν ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἀφύσεων τῶν Λατίνων· ἀλλὰ δέχεται τὸν Synergismum ἐν πατερικῇ ἐννοίᾳ, καθ' ἣν «τὸ πλέον, σχεδὸν δὲ καὶ τὸ πᾶν, τοῦ Θεοῦ ἐστίν, ἡμῖν δὲ μικρὸν τι ἀφῆκεν», κατὰ τὸν αὐτὸν Πατέρα (εἰς Ψαλμ. 115,2, Migne P.G. 55, 322). Οὕτως ἡ 'Ορθόδοξος 'Ἐκκλησία δέχεται ἄρμονικὴν συνεργασίαν καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐνότητά ἐνεργείας τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας. 'Επομένως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ταύτῃ περὶ «Συνεργισμοῦ» — δικαιοσύνη ὁ σ. — «δὲν ἔχει θέσιν ἡ ἀντίληψις τῆς συνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἔργου μὲ ἀξιόμισθον χαρακτηῖρα, διὰ τὸ ὅποῖον ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ ὡς ἀντιμισθίαν τὴν μακαριότητα· ἐν τῇ συνεργείᾳ ταύτῃ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἔναντι τοῦ Θεοῦ οὐχὶ ὁ δίδων, ἀλλ' ὁ λαμβάνων... ἐνταῦθα πρόκειται οὐχὶ περὶ ἀξιωμαθῶν, ἀλλὰ περὶ συμπράξεως καὶ συνεργείας τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως». «Ὡστε ὁ θεὸς καὶ ὁ ἀνθρώπινος παράγων δὲν ἀποκλείουσιν ἀλλήλους, ἀλλὰ τοῦναντίον συνεργοῦσιν ἄρμονικῶς καὶ συνηνωμένως ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ὑποκειμενικῆς προσοικειώσεως τῆς ἀπολυτρώσεως ὑπ' ἐκάστου ἀνθρώπου· διὰ τὴν ὀλοκληρώσιν τοῦ ὁποῖου ἀμφότεροι εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖοι· «Θεοῦ γὰρ τὸ χαρίσασθαι, σὸν δὲ τὸ λαβεῖν καὶ διατηρῆσαι» (Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Κατήχ. 1,4, Migne P.G. 33, 376). Περαιτέρω ὁ σ. τονίζει, ὅτι «ἐν πάσαις ταῖς συγγραφαῖς τῶν 'Ορθόδοξων θεολόγων ὁμοφώνως τονίζεται, ὅτι αἱ ἐννοιαὶ ἀξιωμαθία (meritum) καὶ ἱκανοποίησις (satisfactio) εἶναι ξένα εἰς τὴν ὀρθόδοξον σκέψιν». ('Ἐνταῦθα παρατίθενται τὰ χωρία τῶν: P. Eudokimov, μν. ἔ. σ. 343: «des catégories... de satisfaction et de mérite sont totalement étrangères à l' Orthodoxye», καὶ τοῦ K. Lossky, Die mystische Theologie der morgenländischen Kirche, Wien 1961, σ. 251: «die orientalische Tradition kennt den Begriff des Verdienstes nicht... es geht hier (παρὰ τοῖς 'Ορθόδοξοις) nicht um Verdienste, sondern um ein Zusammenwirken, eine Synergie des göttlichen und menschlichen Willens»). 'Ἐμμέσως τοῦτο ἐκφράζεται καὶ ἐν τῷ ὅτι οἱ 'Ορθόδοξοι «ἀγνοοῦσι τὰς ἐπὶ τοιούτων ἰδεῶν ἐδραζομένης καὶ ἐν τῇ δυτικῇ παραδόσει συνήθειας παρα-

στάσεις περὶ τῶν ἀφάσεων, περὶ τοῦ θησαυροῦ τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ἀποτελουμένου ἐκ τῶν περισσευουσῶν ἀξιωμασιῶν τῶν Ἀγίων, ἢ περὶ τινος ἐπὶ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου περιοριζομένης ἐρμηνείας τοῦ ἐξίλαστηρίου ἔργου, ὡς τινος ἱκανοποιούντος τὸν Θεὸν ἀναπληρωματικοῦ ἔργου».

Τούτων οὕτως ἐχόντων, διαπιστοῦται ἐνταῦθα σοβαρὰ διαφορά ἐνθεν μὲν μεταξὺ τῆς ὀρθοδόξου καὶ τῆς προτεσταντικῆς διδασκαλίας, ἐνθεν δὲ μεταξὺ τῆς ὀρθοδόξου καὶ τῆς ῥωμαιοκαθολικῆς διδασκαλίας. Τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ἢ τε Προτεσταντικὴ καὶ ἢ Ῥωμαιοκαθολικὴ Θεολογία ὀρίζονται, κατὰ διάφορον βεβαίως τρόπον ἐκάστη, ὑπὸ τινος ξένου τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ καὶ τῇ παραδόσει τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας στοιχείου, τ.ἔ. τῆς ἐννοίας τῆς ἀξιωμασίας. «Οἱ ὑπὸ τοῦ στοιχείου ἀκριβῶς τούτου διεμορφώθη ἡ Θεολογία τῆς Μεταρρυθμίσεως «εἶναι φανερόν ἄνευ ἐτέρου», ὡς καὶ ὅτι ἐξ αὐτοῦ προῆλθεν ὁ ἀγὼν τῶν Διαμαρτυρομένων κατὰ τοῦ συνεργισμοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Ὡς γνωστόν, τὸ προτεσταντικὸν «sola fide» διετυπώθη κατὰ τοῦ λατινικοῦ «fides caritate formata» ἢ, κατὰ τὸν G. Aulén, «κατὰ πάσης ἀναμίξεως τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιωμασίας ἐν τῇ προσοικειώσει τῆς σωτηρίας» ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου (Reformation och Katolicitet, Lund 1959, σ. 79). Ἀλλ' οὕτως «ἡ ἐννοία τῆς ἀξιωμασίας ἐγένετο μορφοποιὸν στοιχεῖον τῆς θεολογικῆς ἐργασίας εἰς ἀμφοτέρας τὰς παρατάξεις», ῥωμαιοκαθολικὴν καὶ προτεσταντικὴν. Ἐνῶ δὴλα δὴ ἡ παράδοσις τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς Θεολογίας ἐμφανίζεται ὀριζομένη θετικῶς ὑπὸ τῆς ἰδέας τοῦ ἀξιωμασίου χαρακτῆρος τῆς ἀνθρωπίνης συνεργείας, ἀντιθέτως ἢ ἀπὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως προερχομένη θεολογικὴ παράδοσις ἐλέγχεται ὀριζομένη ἀρνητικῶς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συμπλέγματος ἰδεῶν. Ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον θὰ ἡδυνάτο τις νὰ εἴπῃ, «ὅτι ἐν τῇ ἐπιμέλειᾳ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει πρὸ μιᾶς Θεολογίας τῆς ἀξιωμασίας (meritorische Theologie), ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει πρὸ μιᾶς ἀντιθέτου Θεολογίας (antimeritorische Theologie). Ἐν ἀντιθέσει ὅμως πρὸς ἀμφοτέρας ταύτας ἡ Ὀρθόδοξος Θεολογία οὔτε τὸ ἐν οὔτε τὸ ἕτερον εἶναι, δὴλα δὴ δὲν προσδιορίζεται ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς ἀξιωμασίας οὔτε θετικῶς οὔτε ἀρνητικῶς. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὁμοίως συνάγεται, ὅτι διὰ μὲν τὴν Ῥωμαιοκαθολικὴν Θεολογίαν «ὁ τύπος sola fide εἶναι τι ἀδύνατον, διότι εἰς τὴν πίστιν πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ τὰ ἀξιόμισθα ἔργα τῆς ἀγάπης, ἐνῶ διὰ τὴν Προτεσταντικὴν Θεολογίαν ὁ τύπος sola fide εἶναι τι ἀναγκαῖον, ἀκριβῶς ἵνα δι' αὐτοῦ μὲν ἀποκλεισμένη πᾶσα σκέψις ἀξιόμισθων ἔργων». Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὅπου πρόκειται περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος γενικῶς, τ.ἔ. περὶ τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας. Οὕτως, ἐνῶ διὰ τὸν Λούθηρον τὸ liberum arbitrium ἦτό τι ἀδύνατον, ἀντιθέτως διὰ τὴν Ῥωμαιοκαθολικὴν Θεολογίαν εἶναι τι ἀναγκαῖον. Οὐδὲν ὅμως τῶν ἀνωτέρω εὔρηται παρὰ τοῖς Ὀρθοδόξοις, ἡ θεολογικὴ σκέψις τῶν ὁποίων δὲν προσδιορίζεται ὑπὸ τῆς ἐννοίας τῆς ἀξιωμασίας, ὡς ἐλέχθη, οὔτε θετικῶς οὔτε ἀρνητικῶς. Οὗτοι μᾶλλον νοοῦσιν ὡς ἀρμονικῶς συνεργαζομένους τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα εἰς μίαν κοινὴν θεανθρωπίνην ἢ «θεανδρικήν» ἐνέργειαν ἐν τῷ σκληρῷ ἀγῶνι κατὰ τῆς δαιμονικῆς δυνάμεως τῆς ἀμαρτίας. Πράγματι, ὡς καὶ ἡμεῖς γράφομεν (ἐνθ' ἀν. σ. 84), «ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου κατὰ πρῶτον μὲν καὶ κύριον λόγον εἶναι ἐνέργεια καὶ δωρεὰ τῆς θείας χάριτος σχεδὸν κατὰ τὸ ὅλον, δευτερευόντως δ' ὅπως ὀρίζεται αὕτη κατὰ «μικρόν τι» ἢ μᾶλλον κατ' ἐλάχιστον, καὶ ὑπὸ τῆς διαθέσεως καὶ τῆς ἠθικῆς προπαρασκευῆς καὶ γενικῶς τῆς ἐλευθερίας συνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἐγκειμένης ἐν τῇ ὀρθῇ πίστει καὶ τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις αὐτοῦ... Ἀλλ' ἐναντί τῶν ὑπερτονιζόντων τὰ ἔργα Ῥωμαιοκαθολικῶν καὶ τῶν ἀπορριπτόντων ταῦτα Διαμαρτυρομένων ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἱσταμένη, δέχεται τὰ ἔργα ἐν τῇ ὀργανικῇ ἐνότητι αὐτῶν πρὸς τὴν πίστιν καὶ ὡς καρπὸς τῆς πίστεως καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διδάσκουσα ὅτι δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὰ καὶ ἀπολύτως ἀξιόμισθα, οὐδὲ δύνανται

μόνον αὐτὰ νὰ δικαιώσωσι τὸ ἄνθρωπον, εἰ μὴ μόνον ἐφ' ὅσον εἶναι συνηγμένα μετὰ τῆς πίστεως καὶ τελοῦνται ὑπὸ τὴν ῥοπήν τῆς θείας χάριτος».

Ἐν τέλει ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ, ὅτι ἡ ὀρθόδοξος λύσις τοῦ προβλήματος τοῦ Συνεργισμοῦ προβάλλεται κατὰ τὰς οἰκουμενικὰς συζητήσεις τοῦ παρόντος ὡς ἐν κριτικὸν θέμα ἐνώπιον τῆς τε Ῥωμαιοκαθολικῆς καὶ τῆς Προτεσταντικῆς Θεολογίας. Ἡ σημασία τοῦτου εἶναι κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον μεγαλύτερα, καθ' ὅσον ἡ ἀξιομισθία εἶναι ἔννοια ξένη εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, οὕτω δὲ ἐξ ἑνὸς μὴ βιβλικοῦ στοιχείου προσδιωρίσθη καὶ διευμορφώθη ἢ ἀνωτέρω σκιαγραφηθεῖσα θεολογικὴ παράδοσις τῶν δύο δυτικῶν Ἐκκλησιῶν. Καὶ ἡ μὲν Ρωμαιοκαθολικὴ Θεολογία τοῦ παρόντος τείνει νὰ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τῆς ἀρνητικῆς συνδέσεώς της μετὰ τῆς Μεταρρυθμίσεως. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Λουθηρανικὴν Θεολογίαν ἡ συνάντησις μετὰ τῆς Ὀρθοδοξίας θέτει τὸ ἐρώτημα, μήπως ἐπέστη ἢ στιγμῇ, ὅπως καὶ αὕτη ἀπελευθερωθῇ ὁμοίως ἀπὸ τῆς ἀρνητικῆς συνδέσεώς της μετὰ τῆς Ῥώμης, δι' ἐπανεξετάσεως καὶ ἀναθεωρήσεως τῶν παραδεδομένων τύπων καὶ δι' ὀρθῆς ἐρμηνείας τῆς Ἁγίας Γραφῆς. «Αὐτότι ἡ ἐμμονὴ εἰς τὰ σύμβολα τῆς Μεταρρυθμίσεως ἔγκειται κατὰ πρῶτον λόγον οὐχὶ ἐν τῇ σταθερότητι εἰς τοὺς τύπους αὐτῶν, ἀλλ' ἐν τῇ πιστῇ ἐμμονῇ καὶ σταθερότητι εἰς αὐτὸ τὸ Εὐαγγέλιον».

Τοιοῦτο τὸ περιεχόμενον τῆς μετὰ χεῖρας μελέτης τοῦ Σουηδοῦ Λουθηρανοῦ θεολόγου κ. P. E. Persson. Ἐκ τῶν λεχθέντων καθίσταται δῆλον, ὅτι τὸ ὑπ' αὐτοῦ τεθὲν πρόβλημα κέκρηται ὑφίστην θεολογικὴν σημασίαν. Διὸ καὶ εἶναι οὗτος ἕξις θερμῶν συγγραφητῶν διὰ τὴν ὀξύνοιαν καὶ ἀντικειμενικότητα καὶ παρησιάν, μεθ' ὧν παρουσίασε τὸ μέγα καὶ δυσχερὲς τοῦτο δογματικὸν πρόβλημα ἐνώπιον τῆς συγχρόνου θεολογικῆς σκέψεως. Δὲν ἔχομεν παρὰ νὰ εὐχηθῶμεν αὐτῷ, ὅπως συνεχίσῃ πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν τὰς ἐρεῦνας του, βέβαιος ὅτι οὕτω θέλει προσφέρει πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὴν καθόλου χριστιανικὴν Θεολογίαν.

Uppsala 25.XI.1962.

I. N. ΚΑΡΜΠΗΣ

Vardapet Karekin Sarkissian, A Brief Introduction to Armenian Christian Literature, London: The Faith Press, 1960, pp. 48.

Ἡ σύντομος ἀλλὰ περιεκτικὴ αὕτη μελέτη τοῦ πατρὸς Καρεκὶν Σαρκισσιάν, Διευθυντοῦ τῆς Ἀρμενικῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Ἀντελιάδος, Λιβάνου, ἐλέγχθη ἀρχικῶς ὡς μία διήλεξις ἐν Ὁξφόρδῃ τὸ ἔτος 1958, κατόπιν δὲ ἐδημοσιεύθη ὡς εἶχεν, ἄνευ, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, οὐσιωδῶν ἀλλοιώσεων ὑπὸ τὴν παροῦσαν μορφήν.

Ὁ συγγραφεὺς προκειμένου περὶ τοῦ ὅρου, ὃν χρησιμοποιεῖ λέγει ὅτι:

«Διὰ τῆς Ἀρμενικῆς Χριστιανικῆς Γραμματολογίας» ἐντοῦθα ἐνλομβάνω πᾶν ὅτι ἐγράφη ἐν τῇ Ἀρμενικῇ γλώσσῃ, ἐκτὸς τῆς πρό-Χριστιανικῆς περιόδου καὶ τοῦ μὴ-θρησκευτικοῦ τομέως τῆς Ἀρμενικῆς Γραμματολογίας» (σ. 11). Ὡς χρονικὰ ὄρια θέτει τὸν ε' μέχρι τοῦ ιδ' αἰῶνος τῆς Ἀρμενικῆς Χριστιανικῆς ἱστορίας καὶ παραθέτει: α') τὰς Ἀρμενικὰς μεταφράσεις καὶ β') τὴν πρωτότυπον Φιλολογίαν.

Αἱ σπουδαιότεραι μεταφράσεις ἐγένοντο α') ἐπὶ τῶν Ἁγίων Γραφῶν, β') τῶν Λειτουργικῶν καὶ γ') τῆς Ἱερατικῆς Φιλολογίας. Σταθμὴν εἰς τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν τῶν Ἀρμενίων ἀσφαλῶς ἀποτελεῖ ὁ ἐκχριστιανισμὸς αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ καταρτισμὸς τοῦ ἀλφαβήτου αὐτῶν, δι' οὗ ἐγένετο ἡ μετάφρασις τῶν Ἁγίων Γραφῶν ἀρχικῶς καὶ μετέπειτα τῶν ἄλλων ἔργων (σ. 13-14). Ἡ μετάφρασις τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Συριακοῦ καὶ ἀργότερον τοῦ Ἑλληνικοῦ κειμένου καὶ κατατάσσεται εἰς τὴν ἰδίαν, ὡς πρὸς τὴν σημασίαν, γραμμὴν πρὸς τὰς ἄλλας ἀρχαίας μεταφράσεις, τὴν Συριακὴν καὶ τὴν Λατινικὴν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γενομένων μεταφράσεων τῶν ἐν τῷ Βυζαντίῳ λειτουργιῶν

ἐστηρίχθη ἢ διαμόρφωσις τῆς Ἀρμενικῆς λειτουργίας. Σπουδαιότατον εἶναι τὸ μεταφραστικὸν ἔργον εἰς τὸν τομέα τῶν Πατερικῶν συγγραμμάτων καὶ πλουσιώτατον συνάμα. Δι' αὐτοῦ ὄχι μόνον ἐπλουτίσθη ὁ Χριστιανισμὸς ἐν Ἀρμενίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐδόθη ὄψις εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς πρωτοτύπου Ἀρμενικῆς φιλολογίας. Αἱ Ἀρμενικαὶ μεταφράσεις τῶν ἔργων τῶν Πατέρων καὶ τῶν Χριστιανῶν συγγραφέων ἔχουσι διπλὴν ἀξίαν διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πρωτοτύπων κειμένων, α') διὰ τῆς συγκρίσεως αὐτῶν πρὸς τὰ ἤδη ὑφιστάμενα χειρόγραφα, διότι ἐν τισὶ τὰ Ἀρμενικὰ χειρόγραφα ἐκπροσωποῦσι καλυτέραν γραφὴν, καὶ β') διὰ τῆς διασώσεως ἐν Ἀρμενικῇ μεταφράσει ἀπολεσθέντων πρωτοτύπων Πατερικῶν κειμένων. Ὁ συγγραφεὺς ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα ἢ μᾶλλον τὴν βεβαίωτητά ὅτι πολλὰ πρόκειται νὰ ἀνακαλυφθῶσιν ἐκ τῆς ἐξετάσεως καὶ ἐξερευνήσεως τῶν Ἀρμενικῶν χειρογράφων (σ. 25-27). Κατ' αὐτόν, τὸ μεταφραστικὸν ἔργον δὲν ἐσταμάτησε τὸν ε' αἰῶνα, ὅτε ἐπῆλθεν ὁ χωρισμὸς τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ ἐσυνεχίσθη καὶ μετέπειτα, καὶ τοῦτο δεικνύει ὅτι ἡ ἐν Ἀρμενίᾳ Ἐκκλησία καὶ Θεολογία δὲν διέκοψαν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν μετὰ τῶν μεγάλων κέντρων τοῦ Χριστιανισμοῦ, τῆς ΚΠόλεως, τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς Ρώμης (σ. 28).

Εἰς τὸ Δεύτερον Μέρος (σ. 31-48) περὶ τῆς πρωτοτύπου Γραμματολογίας ἐξετάζονται συντόμως οἱ κλάδοι καὶ κατόπιν ἐκπρόσωποι τινες αὐτῆς. Διὰ τῆς Ἀρμενικῆς γλώσσης καὶ τῆς πρωτοτύπου φιλολογίας ἡ Ἐκκλησία διεφύλαξε τὴν ἐνότητά τοῦ ἔθνους. Ἡ πρωτότυπος Ἀρμενικὴ φιλολογία διεμορφώθη κατὰ τὸν ε' αἰῶνα καὶ ἐσυνέχισε τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς εἰς τὸ μέλλον.

Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ἔργου τούτου καθίσταται εὐχάριστος καὶ διδακτικῆ.

Βασίλειος Θ. Σταυρίδης.

Nicolas Zernov, *Orthodox Encounter, The Christian East and the Ecumenical Movement*, London: James Clarke Co. LTD., 1961, pp. XIII-200.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου εἶναι Ὀρθόδοξος Ἐπιστήμων, ἀσχολούμενος μὲ τὴν Θεολογίαν. Πραμμένοι ἐν Ὁξφόρδῃ καὶ ὡς κύριον μέλημα ἔχει τὴν γνωστοποίησιν τῆς καθ' ἡμᾶς Ὀρθοδοξίας πρὸς τὸ Δυτικὸν κόσμον διὰ τῶν διαλέξεων, τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ καὶ τῆς Ἀδελφότητος τῶν Ἁγίων Ἀλβανσοῦ καὶ Σεργίου, τῆς ὁποίας εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ὀργανωτὴς καὶ ρυθμιστὴς ἐν τῷ παρόντι.

Τὸ ἐναῦθα παρουσιαζόμενον ἔργον, μὲ τὸν τίτλον «Ἡ Ὀρθόδοξος Συνάντησις», φέρει χαρακτηριστὰ ἐκλαϊκευτικὸν καὶ περιλαμβάνει, ἐκτὸς τοῦ Προλόγου, τοῦ Ἐπιλόγου, τῶν Παραρτημάτων καὶ τῆς συντόμου Βιβλιογραφίας, τρία μέρη: 1. Ὁ διηρημένος Χριστιανισμὸς (σ. 1-37), 2. Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀνατολικῶν Χριστιανῶν (σ. 41-114), καὶ 3. Ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν ἐπανάνωσιν (σ. 117-168).

Βασικὸν πρόβλημα διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἔνωσιν σήμερον θεωρεῖται ἡ κατανόησις τῶν αἰτίων καὶ ἡ ἀναζήτησις τρόπων ἑραπείας τοῦ Σχίσματος μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως (σ. 2, 11, 32-7, 104, 123, 169, 172, 180-1). Εἰς μίαν τοιαύτην ἠνωμένην Ἐκκλησίαν, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ συμπεριλαμβάνοντο εἰ δύο κόσμοι, θὰ ἔφερον ἕκαστος τὰ χαρίσματά του, ἢ μὲν Δύσις τὸ πνεῦμα τῆς δράσεως καὶ τῆς διοργανώσεως, ἢ δὲ Ἀνατολὴ τοῦ μυστικισμοῦ καὶ τῆς λειτουργικῆς αὐτῆς ζωῆς.

Ὁ συγγραφεὺς τονίζει τὸν παράγοντα τῆς Θείας Λατρείας, κυρίως τῆς Θείας Εὐχαριστίας, πρὸς κατανόησιν πάσης Χριστιανικῆς Ὀμολογίας (σ. 51). Πρὸς τοῦτο δὲ περιγράφει κατὰ ἓνα ἀπλοῦν τρόπον τὰ τῆς Θείας Λατρείας ἐν τῇ Ὀρθόδοξῃ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, πάντοτε ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ κοατοῦντα ἐν ταῖς Ὀμολογίαις τῆς Δύσεως.

Ὁ σκοπὸς τῆς εὐχαριστηρίου προσφορᾶς καὶ ἡ ἀνωτάτη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐθεντία ἀποτελοῦν, κατ' αὐτόν, τὰ δύο κύρια σημεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων διψοῦνται σήμερον αἱ Χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι καὶ Ὁμολογίαι (σ. 121-2).

Ἄξιοπρόσεκτα εἶναι τὰ ὅσα λέγονται ἐνταῦθα ἐπὶ ἐνὸς οἰκεδίου μυστηριακῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ ἑτεροδόξων, π.χ. τῶν ΡΚαθολικῶν ἢ τῶν Ἀγγλικανῶν, προταθέντος κατ' ἀρχὴν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Πρωτοπρεσβυτέρου Σεργίου Μπουλγάκωφ.

Ἐκ τοῦ σχήματος τούτου προκύπτει ὅτι, μίᾳ κατόπιν κανονικῆς ἀδείας ἐφαρμοζομένη μυστηριακῆ ἐπικοινωνία ἀπαιτεῖ μίαν συμφωνίαν μεταξὺ δύο ἢ περισσοτέρων διηρημένων ὁμολογιῶν, ἐν ἧ ὡσιμμένα ἐκ τῶν μελῶν αὐτῶν, ἔχουσι τὴν ἄδειαν νὰ προσέρχονται εἰς τὴν εὐχαριστίαν τῶν ἄλλων ὑπὸ εἰδικούς ὅρους, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς προαγωγῆς τῆς πλήκωνωνίας ἀπαιτεῖ εἰδικὰ προσόντα εἰς αὐτούς, οἱ ὅποιοι συμμετέχουσιν ἐν ἐκείνῃ, καὶ δεύτερον, ὅτι εἶναι αὕτη εἰς προσωρινὸς διακανονισμός, διότι ὁ σκοπὸς αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀπόκτησις τῆς ὀργανικῆς ἐνότητος μεταξὺ δύο σωμάτων Χριστιανῶν.

Διὰ τὴν ἐνίσχυσιν αὐτῶν, ὅστινες θὰ ἀναλάβωσι τὸ ἔργον τοῦτο, προτείνεται ἡ ἐφαρμογὴ ἐνὸς νέου μυστηρίου, τοῦ τῆς ἀποκαταλλαγῆς, ὅπερ θὰ εἶναι μίᾳ εἰδικῇ προσαρμογῇ τοῦ μυστηρίου τοῦ Χρίσματος (σ. 126-131, 176, 178, 187).

Τὸ σχέδιον τοῦτο ὑπὸ ἄλλων μὲν ἐπολεμήθη ὑπὸ ἄλλων δὲ ὑπεστηρίχθη.

Εἰς τὰς Ἀγγλο-Ὀρθοδόξους ἐπαφὰς κύρια σημεῖα συζητήσεως ὑπῆρξαν κατὰ μὲν τὸν 10' αἰῶνα τὸ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ τὰ 39 ἄρθρα, ἐνῶ κατὰ τὸν 17' αἰῶνα τὸ θέμα τῶν Ἀγγλικανικῶν Χειροτονιῶν (σ. 150).

Μὲ προφητικὸν τόνον γράφονται τὰ περὶ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν, ἐνθα ἀνευρίσκονται σήμερον, κατὰ τὸν συγγραφέα, οἱ κύριοι παράγοντες διὰ τὴν ἀποκαταλλαγὴν καὶ ἔνωσιν τῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν (σ. 156-168). Ὁ ρόλος δέ, τὸν ὁποῖον θὰ διαδραματίσῃ ἡ Ὀρθοδοξία, ἐνομιμένη πρῶτον καθ' ἑαυτήν, ἐν τῷ σχεδίῳ τούτῳ θὰ εἶναι σημαντικὸς.

Ὁ θέλων νὰ κρίνῃ τὸ βιβλίον τοῦτο, ἀνευρίσκει ἐν αὐτῷ μίαν ὑπερβασίαν ἐν τισὶ ἀπὸ τὴν αὐστηρὰν κατὰ παράδοσιν Ὀρθοδοξίαν, μίαν προσπάθειαν τοῦ συγγραφέως ὅπως ἡ Ὀρθοδοξία ἐμφανισθῇ καὶ διὰ τοῦ χιτῶνος τοῦ Δυτικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, ἕνα τῶν ἰσχυρῶν τῆς Ρωσικῆς Ὀρθοδοξίας, τοῦ συγγραφέως ἀνήκοντος εἰς αὐτήν, ἀλλὰ καὶ ἐν πνεύμα Ὀρθοδόξου ἀγάπης πρὸς πάντας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐνώσεως τῶν πάντων.

Βασίλειος Θ. Σταυρίδης.

Ἐπετηρὶς Ἐπιτηρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. Τόμος ΛΑ'. Εὐρετήριον ΙΑ'—Λ. Ἀθῆναι 1962. Σχ. 8ον, Μ, σσ. 13' + 312 + 2 ἄ.ἀ.

Ἡ Ἐταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν διέθεσε τὸν τριακοστὸν πρῶτον τόμον τῆς Ἐπετηρίδος τῆς εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ εὐρετηρίου τῶν τόμων ια'—λ', τὸ ὁποῖον συνετάχθη ὑπὸ τοῦ κ. Νικολάου Παναγιωτάκη, δ. Φ. Ὡς γνωστὸν ἡ εὐρετηρίασις τῶν τόμων α'—ι' ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Μανώλη Κριαρῆ τὸ 1934, εὐθὺς ὡς ἐξεδόθησαν οὗτοι.

Τῆς νέας ἐργασίας προτάσσεται σύντομον σημείωμα (σσ. ε—ς) τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἐπετηρίδος καθηγητοῦ κ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, εἰς ὃ ἀναπτύσσεται τὸ ἱστορικὸν τῆς εὐρετηρίασεως καὶ ἡ καταβληθεῖσα προσπάθεια διὰ τὴν ἐνίσχυσιν πρὸς τὸ πρῶτον εὐρετήριον ἐμφάνισιν τῆς ἐργασίας.

Ἀκολουθεῖ τὸ «Σημείωμα τοῦ συντάξαντος» (σσ. ζ—ι), εἰς τὸ ὁποῖον ὁ κ. Ν. Παναγιωτάκης, δ. Φ., ἀναλύει τὴν μεθοδολογίαν τῆς ἐργασίας του, καὶ σημειοῖ τὰς καινοτομίας, τὰς ὁποίας αὕτη παρουσιάζει.

- Εἰς τὸ εὐρετήριον ταξινομεῖται ἡ εὐρετηριαζομένη ὅλη εἰς πέντε πίνακας, ὡς ἐξῆς:
 Α—'Αλφαβητικὸς πίναξ κατὰ συγγραφεῖς πραγματειῶν καὶ βιβλιοκρισιῶν, σσ 1-35,
 Β—'Αλφαβητικὸς πίναξ ἀνακοινώσεων, σσ. 37-40.
 Γ—'Αλφαβητικὸς πίναξ κατὰ κρινομένους συγγραφεῖς καὶ βιβλία, σσ. 41-60.
 Δ—'Αλφαβητικὸς πίναξ προσώπων, τόπων καὶ πραγμάτων, σσ. 61-305.
 Ε—'Αλφαβητικὸς πίναξ συγγραφέων καὶ ἔργων διορθουμένων καὶ ἐομνηνευμένων,
 σσ. 307-312.

Εἶναι ἔντονος ἡ ἀνάγκη εὐρετηριάσεως τῶν περιοδικῶν καὶ ἐκδηλὸς ἡ προσφορὰ τούτων, δι' ἃ καὶ χαιρετίζεται ἡ συμπλήρωσις τοῦ εὐρετηρίου τῆς Ἐπιτηρίδος Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν καὶ προβάλλεται ὡς παράδειγμα πρὸς τὰς συντάξεις τῶν λοιπῶν ἐλληνικῶν περιοδικῶν, αἱ ὁποῖαι ὀφείλουσι νὰ ἐνδιαφερθῶσι δι' αὐτήν.

Ἰουλ. 1962.

Ἀδαμάντιος Στ. Ἀνεστίδης.

Bibliographie du R. P. Raymond Janin. Revue des études byzantines, tome XIX (1961), σσ. 14-43. Institut Français d' études Byzantines, Paris 1961.

Ἐπὶ τῇ συμπληρώσει πεντηκονταετηρίδος τῆς ἱερωσύνης καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐνασχολήσεως τοῦ π. Raymond Janin τὸ Γαλλικὸν Ἰνστιτούτον Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἀφιέρωσε τὸν ΙΘ' τόμον τοῦ περιοδικοῦ του εἰς αὐτόν.

Ὁ κυκλοφορήσας τόμος, ὀγκωδέστερος τῶν προηγουμένων, περιέχει 29 μελέτας φίλων καὶ συναδέλφων τοῦ τιμωμένου, ἐν οἷς καὶ ὁ ἡμέτερος Παν. Ἀρχιμ. κ. Ἱερώνυμος Κότσωνης.

Προτάσσεται περιεκτικὴ εἰσαγωγὴ τοῦ V. Laurent ὑπὸ τὸν τίτλον «L' oeuvre scientifique du R. P. R. Janin», σσ. 7-13.

Ἡ παρουσιαζομένη βιβλιογραφία τοῦ Raymond Janin ἐνημερωμένη μέχρι καὶ τῆς 1ης Ἰουνίου 1961 ἀποτελεῖται ἐξ ἀναγραφῶν 558 ἔργων, ἄρθρων, χρονικῶν καὶ βιβλιοκρισιῶν, ταξινομημένων ὡς ἐξῆς:

- α') Ἔργα.
- β') Ἄρθρα, χρονικά καὶ βιβλιοκρισίαι, σημειούμεναι χρονολογικῶς, καὶ
- γ') Συνεργασίαι εἰς ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικά, εἰς τὰς ὁποίας σημειοῦνται, ἐκτὸς ἀριθμήσεως, τὰ ἄρθρα τὰ ὁποῖα συνέγραψε ὁ τιμώμενος κληρικὸς εἰς τὰ: 1— Dictionnaire de Theologie Catholique (Paris), 2. Dictionnaire d' Histoire et de Géographie Ecclésiastique (Paris), 3. Lexikon für Theologie und Kirche. 4 Lexikon für Theologie und Kirche (β' ἐκδ.), 5. Catholicisme (Paris), 6. Lexikon der Marienkunke. 7. Dictionnaire de droit canonique (Paris), 8. Histoire du Christianisme (Paris), 9. Grand Larousse.

Ἡ βιβλιογραφία τοῦ π. R. Janin ἐνδιαφέρει τὰς ἐλληνικὰς βυζαντινολογικὰς σπουδὰς καὶ τὰς θεολογικάς.

Ἰουλιὸς 1962

Ἀδαμάντιος Στ. Ἀνεστίδης.

Marcel Richard, Rapport sur une mission d' études en U. R. S. S. (5 Octobre-3 Novembre 1960), Bulletin d' Information de l' Institut de Recherche et d' Histoire des Textes. No: 10, 1961, Paris 1962, σσ. 43-56.

Ὁ π. Marcel Richard, Διευθυντὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ Τμήματος τοῦ Ἰνστι-

τούτου Ἐρεῦνης καὶ Ἱστορίας τῶν Κειμένων*, συνεχίζων τὰς ἐπισκέψεις κέντρων ἑλληνικῶν χειρογράφων ἐπραγματοποίησε τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξύ τῆς 5ης Ὀκτωβρίου καὶ 3ης Νοεμβρίου 1960 ἐπιστημονικὸν ταξίδιον εἰς Ρωσσίαν, πρὸς ἐνημέρωσιν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Μόσχας καὶ τοῦ Λένινγκραδ.

Ἡ δημοσιευομένη εἰς τὸ τελευταῖον τεῦχος τοῦ Δελτίου τοῦ Ἰνστιτούτου ἔκθεσις ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης ἀποστολῆς μετὰ τὴν παράθεσιν τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ ταξιδίου καὶ τῆς ἐπισκέψεως, ἀναφέρεται ἐν περιλήψει εἰς τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα τῆς Μόσχας, τοῦ Λένινγκραδ, τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπισημῶν, τοῦ Ἰδρύματος Ἱστορίας τῆς Ἀκαδημίας τῆς Ἐπιστημῶν, τοῦ Ἰδρύματος τῆς Ρωσικῆς Λογοτεχνίας καὶ τοῦ Μουσείου τοῦ Ermitage. Διὰ τὰ λοιπὰ κέντρα ἑλληνικῶν χειρογράφων, τὰ εὐρισκόμενα εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ρωσσίας, ὁ π. Μ. Richard ἀναγράφει κατὰ πόλιν βιβλιογραφικὰς περιπτώσεων.

Κατὰ τὸ ἐπιστημονικὸν τοῦτο ταξίδιον ὁ συγγραφεὺς εἶχε τὴν δυνατὸτητα νὰ ἐλέγξῃ τὰς πληροφορίες, τὰς ὁποίας παρέχει εἰς τὸ σύγγραμμά του** περὶ τῶν ἐν Ρωσίᾳ ἑλληνικῶν χειρογράφων, νὰ σημειώσῃ πᾶσαν παράλειψιν ἢ διαφοράν.

Ἡ προκειμένη ἔκθεσις ἀποτελεῖ τὴν μόνην ὑπεύθυνον, νεωτέραν καὶ προσιτὴν εἰς ἡμᾶς πηγὴν ἐπαφῆς πρὸς τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα τῆς Ρωσσίας, ἔστω καὶ σύντομον.

Νοέμβριος 1962.

Ἄδαμάντιος Στ. Ἀνεστίδης.

Λίνου Πολίτη, Ὁ ὁδηγὸς καταλόγου χειρογράφων. Ἀθήναι 1961. Σχ. 8ον, σσ. 139+16 πιν. Γενικὸν Συμβούλιον Βιβλιοθηκῶν τῆς Ἑλλάδος 17.

Ὁ καθηγητὴς κ. Λίνος Πολίτης ἐκυκλοφόρησε τὸν ἀπὸ τοῦ 1940 ἔτοιμον «Ὁδηγὸν καταλόγου χειρογράφων» του.

Διαιρεῖ τὴν ἐργασίαν του εἰς τρία μέρη:

Α'. Ἐξωτερικὴ περιγραφή (1. Γενικά. 2. Ὑλθ. 3. Χρονολογία. 4. Σημειώματα καὶ ἐνθυμήσεις. 5. Ἡ γραφή. 6. Κοσμήματα καὶ εἰκόνες. Στάχωσις).

Β'. Περιεχόμενον (1. Θεολογικά. 2. Λειτουργικά καὶ ἐκκλησιαστικά. 3. Μουσικά. 4. Φιλολογικά καὶ φιλοσοφικά, 5. Νομικά καὶ ἰατρικά. 6. Ἐγγραφα).

Γ'. Σύνταξις τοῦ καταλόγου (1. Περιγραφή ἑνὸς ἐκάστου χειρογράφου. 2. Περιγραφή ὁλοκλήρου συλλογῆς).

Εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ τὸν ἀνεκτίμητον πλοῦτον τῶν χειρογράφων ἐλλείπει τὸ ἐγχειρίδιον τῆς παλαιογραφίας. Βεβαίως ὁ προκείμενος ὁδηγὸς τοῦ καθηγητοῦ κ. Λίνου Πολίτη, δὲν ἀποτελεῖ πρὸς ἐκλαϊκευμένην ἐργασίαν καὶ ὡς τοιαύτη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καλύπτῃ ἐξ ὁλοκλήρου τὸ ὑπάρχον κενὸν εἰς τὴν ἐλληνικὴν βιβλιογραφίαν. Ἀπλῶς παρέχει συντόμους πληροφορίας περὶ χειρογράφων καὶ βασικὰς ὁδηγίας διὰ τὴν καταλογράφωσιν αὐτῶν. Πρὸς τοῦτο μόνον παρουσιάζεται καὶ συνιστᾶται.

30.12.1962.

Ἄδαμάντιος Στ. Ἀνεστίδης.

* Περὶ τοῦ Ἰνστιτούτου ἴδε ἐν «Θεολογία», λβ' (1961), σσ. 659-661.

** Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits Grecs, Paris 1958.

KOMMENTAR ZUM ALTEN TESTAMENT: W. Rudolph, Τὸ βιβλίον τῆς Ρούθ, τὸ Ἄσμα τῶν ἄσμάτων, οἱ Θρήνοι. Stuttgart (Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn) 1962 SS. 269. DM. 51.

Τὸ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ E. Sellin θεμελιωθὲν Kommentar zum Alten Testament καὶ ἐκ τούτου γνωστὸν ὡς Sellinisches Kommentar, λόγῳ τοῦ πολέμου ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ θανάτου τοῦ ἐκδότου (1946) ἀφ' ἑτέρου, δὲν ὠλοκληρώθη. Τὸ ἔργον τῆς ὀλοκληρώσεως τῆς μνημειώδους ταύτης σειρᾶς ὑπομνημάτων εἰς τὴν Π.Δ. ἀνετέθη, διὰ τῆς Διαθήκης τοῦ Sellin εἰς τὸν καθηγητὴν Joh. Herrmann. Ἐσχηματίσθη μίᾳ ἐκδοτικῇ ἐπιτροπῇ ἀποτελουμένη ἐκ τῶν καθηγητῶν κ. κ. J. Herrmann (Münster), W. Rudolph (Münster) καὶ Karl Elliger (Tübingen).

Ἀποθανόντος δὲ ἐν τῷ μεταξύ τοῦ J. Herrmann κατέλαβε τὴν θέσιν τούτου ὁ καθηγητῆς Fr. Hesse (Münster). Ἡ ἐκδοτικῇ ἐπιτροπῇ ἔθεσεν ὡς σκοπὸν, ὄχι ἀπλῶς τὴν ὀλοκληρώσιν τοῦ ἔργου τοῦ Sellin, ἀλλὰ τὴν παρουσίαν τούτου ὑπὸ μορφῆν συμφωνον πρὸς τὰς ἐξελίξεις τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Διαθήκης. Οὕτως ἅπαντα τὰ ἐκδοθέντα βιβλία θὰ ἐδοθοῦν πάλιν κατόπιν νέας ἐπεξεργασίας, ὥστε νὰ παρουσιασθῇ μίᾳ ἐντελῶς συγχρονισμένη ἐκδοσις.

Ἐνα πλῆθος ἐκλεκτῶν Παλαιοδιαθηκολόγων ἀνέλαβε τὸν συγχρονισμόν τοῦ ἔργου καὶ τὸν καταρτισμὸν τῶν οὐδέποτε ἐκδοθέντων ὑπομνημάτων ὡς ἀκολουθίας:

Τόμου. I. Γένεσις Καθηγ. Fr. Baumgärtel (Erlangen). II. Ἐξοδος. Καθηγ. Karl Elliger (Tübingen). III. Λευϊτικὸν Καθηγ. Fr. Maas (Berlin). IV. Ἀριθμοὶ Καθηγ. L. Rost (Erlangen). V. Δευτερονόμιον Καθηγ. R. Mayer (Jena). VI. Ἰησ. Ναυῆ Καθηγ. Arn. Kuschke (Mainz). VII. Κριταὶ Καθηγ. Harm. Gese (Tübingen). VIII¹. 1 Βασιλειῶν Καθηγ. H. — J. Stoebe (Basel). VIII². 2 Βασιλειῶν Καθηγ. H. — J. Stoebe (Basel). IX. 3 καὶ 4 Βασιλειῶν Καθηγ. Fr. Hesse (Münster). X¹. Ἡσαΐας I Καθηγ. Joh. Fichtner (Bethel). X². Ἡσαΐας II Καθηγ. H. Wil. Hertzberg (Kiel). XI. Ἱερεμίας Καθηγ. H. Bardtke (Leipzig). XII. Ἰεζεκιήλ Καθηγ. Otto Kaiser (Marburg). XIII¹. Δωδεκαπρόφητον I Καθηγ. W. Rudolph (Münster). XIII². Δωδεκαπρόφητον II Καθηγ. W. Rudolph (Münster). XIV. Ψαλμοὶ Καθηγ. Gott. Quell (Berlin). XV. Παραροιμίαι Καθηγ. J. Fichtner (Bethel). XVI. Ἰώβ Καθηγ. Georg. Fohrer (Wien). XVII 1-3. Ρούθ, Ἄσμα, Θρήνοι Καθηγ. W. Rudolph (Münster). XVII 5-6. Ἐκκλησιαστής, Ἑσθῆρ Καθηγ. H. W. Hertzberg (Kiel). XVIII. Δαναὶ Καθηγ. Otto Plöger (Bonn). XIX. Ἑσδρας, Νεεμίας Καθηγ. Ernst Würthwein (Marburg) XX. 1 καὶ 2 Παραλειπομένων Καθηγ. Alf. Jepsen (Greifswald).

Ἡ ἐκδοσις τῶν Ὑπομνημάτων ἤρχισεν ἤδη. Ἐκτὸς τοῦ κατωτέρω ἀναφερομένου Ὑπομνήματος εἰς τὸ βιβλίον τῆς Ρούθ, τοῦ Ἄσματος καὶ τῶν Θρήνων, ἀνηγγέθη διὰ τὸ παρὸν ἔτος ἡ ἐκδοσις τῆς Ἑσθῆρ καὶ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, διὰ τὸ ἐπόμενον δὲ ἔτος, τοῦ Ἰώβ. Αἱ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς ἐρμηνείας καὶ τῆς Θεολογίας τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Münster κ. W. Rudolph, παρατιθέμεναι ἐρμηνευτικὰ παρατηρήσεις καὶ σχόλια εἰς τὸ ἐκδοθὲν Ὑπόμνημα εἰς τὸ βιβλίον τῆς Ρούθ καὶ τῶν Θρήνων εἶναι μίᾳ νέᾳ ἐπεξεργασίᾳ τοῦ ἤδη, εἰς τὸ Sellinische Kommentar, ἐκδοθέντος (τῷ 1939) Ὑπομνήματος τοῦ αὐτοῦ καθηγητοῦ. Τὰ δὲ ἐρμηνευτικὰ σχόλια εἰς τὸ Ἄσμα εἶναι ἡ ἀνανεωμένη μορφή μιᾶς ἐργασίας προοριζομένης νὰ ἐνταχθῇ εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν σειρὰν. Αὕτη ἐστὶν ἡ πρὸς ἐκτύπωσιν τῷ 1942, λόγῳ βμως τῶν γνωστῶν δυσκολιῶν κατὰ τὴν περίοδον τῶν Ναζι, δὲν ἐξετυπώθη, καὶ ἐν τέλει κατεστράφη ἐντὸς τῆς βομβαρδισθείσης οἰκίας τοῦ Sellin.

Ἐκάστου βιβλίου προηγεῖται ἐκτενὴς εἰσαγωγὴ ἀναφερομένη εἰς τὰ προβλήματα τοῦ βιβλίου· ἀκολουθεῖ, κατὰ τεμάχια, μετάφρασις μετὰ περιεκτικῆς ἐπιγραφῆς καὶ γραμματικῶν, συντακτικῶν, κριτικῶν, πραγματικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων. Ἔπεται ἡ ἐξήγησις, πλουσία εἰς περιεκτικὰς ὑποσημειώσεις καὶ παραπομπάς. Ὡς ἀρχὴ ἔχει τεθῆ ἡ παροχὴ συντόμων ἀλλ' ἀφθόνων πραγματικῶν πληροφοριῶν, οὕτως ὥστε ὁ ἀναγνώστης τοῦ Ὑπομνήματος νὰ μὴ ἀναγκάζεται νὰ προσφύγῃ εἰς ἄλλα ἔργα (Λεξικά κ.λ.π.).

Δίδομεν περίληψιν τῆς καθ' ἕκαστον βιβλίον κατανομῆς.

Ρ ο ὕ θ. Εἰσαγωγικά σ. 23-36 1) Ἡ θέσις εἰς τὸν κανόνα σ. 23-25, 2) τὸ κείμενον σ. 25-26, 3) χρόνος συγγραφῆς (1000-700 π.Χ. σ. 26-29. 4) Ἀξιοπιστία καὶ σκοπὸς σ. 29-33, 5) Βιβλιογραφία σ. 33-36). Μετάφρασις καὶ ἐξήγησις σ. 37-72.

Ἄ σ μ α. Εἰσαγωγικά σ. 77-120 1) ὀνομασία καὶ θέσις εἰς τὸν κανόνα σ. 77-79, 2) τὸ κείμενον σ. 79-82, 3) ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ἄσμ. σ. 82-94, 4) ἡ γραμματολογικὴ μορφή τοῦ Α. σ. 94-100, 5) ἡ σημασία τοῦ Ἄ. σ. 100-109, 6) χρόνος (περὶ τὸ 500 π.Χ. ὁ καταρτισμὸς τῆς συλλογῆς τῶν ἀσμάτων) καὶ τόπος συγγραφῆς (Ἱερουσαλήμ) σ. 110-113, 7) βιβλιογραφία σ. 113-120). Μετάφρασις καὶ ἐξήγησις σ. 121-186.

Θ ρ ῆ ν ο ι. Εἰσαγωγικά σσ. 189-203 1) ὀνομασία καὶ θέσις εἰς κανόνα σ. 189 2) τὸ κείμενον σ. 189-193, 3) ἡ μορφή σ. 190-193, 4) χρόνος συγγραφῆς (μετὰ τὸ 587 καὶ ἐντελῶς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς βαβυλ. αἰχμ.) — ἐνότης καὶ θεολογικὸν περιεχόμενον σ. 193-196. Βιβλιογραφία σ. 196-203. Μετάφρασις καὶ ἐξήγησις σ. 204-263.

Τὸ ἔργον τοῦτο συνδυάζον πλῆθος ὕλικου, ἀντιμετώπισιν τῶν κειμένων ὡς θρησκευτικῶν πηγῶν, καὶ τοῦ ἀναγνώστου ὡς ἀτόμου ἐπιθυμοῦντος νὰ ἀνεύρῃ τὸν νοῦν τοῦ κειμένου, προσφέρεται καὶ διὰ τὸν ἐπιστήμονα καὶ διὰ τὸν ἀνευ εἰδικῶν γνώσεων πιστόν.

Tübingen Ὀκτώβριος 1962

Ἡλίας Β. Οἰκονόμος.